

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Ústav sociální práce

Problémy raně zletilých klientů bez zázemí se začleňováním se do společnosti

Bakalářská práce

Autorka: Barbora Hrbková

Studijní program: Sociální práce

Forma studia: prezenční

Vedoucí práce: Mgr. Iva Junová, Ph.D.

Hradec Králové, 2023

Zadání bakalářské práce

Autor:	Barbora Hrbková
Studium:	F20BP0130
Studijní program:	B0923P240001 Sociální práce
Studijní obor:	Sociální práce v preventivních službách
Název bakalářské práce:	Problémy raně zletilých klientů bez zázemí se začleňováním se do společnosti.
Název bakalářské práce AJ:	Problems of early adult clients without background with integration into society.

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Bakalářská práce se bude zaměřovat na problémy raně zletilých klientů bez zázemí se začleňováním se do společnosti. Teoretická část bude přibližovat systémy působící v oblasti ústavní péče, které pomáhají klientům s osamostatněním se a jejich následné nejčastější obtíže po opuštění daných zařízení. Prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů bude zjišťovat, jakým problémům v různých oblastech běžného života musely tyto osoby reálně čelit, které pro ně byly nejhůře zvladatelné, zda využily (či stále využívají) pomoci některé z návazných služeb a jakou roly sehrály v jejich uplatnění se ve společnosti.

BĚHOUNKOVÁ, Leona. 2012, Fenomén odchodu do samostatného života dítěte vyrůstajícího vnáhradní výchovné péči. Praha, Národní ústav pro vzdělávání. ISBN 978-80-87652-87-9 FOLDA, Jan, Oldřich MATOUŠEK, Hana PAZLAROVÁ, Anna ŠABATOVÁ, Věduna BUBLEOVÁ, Alena VÁVROVÁ, Martina VANČÁKOVÁ, Jana FRANTÍKOVÁ, Renata JANÍČKOVÁ, 2009. Systém náhradní péče o děti a mladistvé a následné péče o mladé lidi odcházející z náhradní péče v České republice. Praha: Sdružení SOS vesniček. ISBN 978-80-254-4799-4. Dostupné z <http://www.knihovnanrp.cz/wp-content/uploads/2017/03/system-nrp.pdf> MATOUŠEK, O. 1999, Ústavní péče. 2. rozšířené a přepracované vyd. Praha : Sociologické nakladatelství SLON. ISBN 80-85850-76-1.

Zadávací pracoviště:	Ústav sociální práce, Filozofická fakulta
Vedoucí práce:	Mgr. Iva Junová, Ph.D.
Oponent:	Mgr. et Mgr. Daniel Štěpánek, Ph.D.
Datum zadání závěrečné práce:	15.6.2022

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala pod vedením vedoucí práce samostatně a uvedla jsem veškeré užití prameny a literaturu.

V Kladně dne 20.6.2023

.....

Barbora Hrbková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Ivě Junové, Ph.D. za její trpělivost, cenné připomínky a celkové odborné vedení při tvorbě mé práce. Díky patří i sociálním pracovnícím, které mi v průběhu práce poskytly zkušené rady a v neposlední řadě samotným respondentům, prostřednictvím jichž jsem měla možnost prakticky poznat zkoumanou problematiku očima mladých dospělých, kteří si prošli ústavní výchovou.

Anotace

HRBKOVÁ, B. 2023. *Problémy raně zletilých klientů bez zázemí se začleňováním se do společnosti*. Bakalářská práce. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Filosofická fakulta, Ústav sociální práce.

Bakalářská práce se zabývá problémy raně zletilých klientů bez zázemí se začleňováním se do společnosti. Teoretická část popisuje systém institucionální výchovy v České republice a druhy školských ústavních zařízení. Dále osvětluje důležitost a průběh přípravy dětí na odchod z těchto institucí včetně možností následné podpory. V poslední, stěžejní kapitole teoretické části je zpracována problematika samotného raně zletilého jedince, proces socializace a problémy, se kterými se v době osamostatňování nejčastěji potýká. V rámci celého textu je zdůrazňována klíčová role sociálního pracovníka. Výzkumné šetření bylo realizováno prostřednictvím kvalitativní výzkumné strategie, technikou polostrukturovaných rozhovorů s mladými dospělými, kteří ve zmíněných zařízení vyrůstali. Cílem bylo zjistit, jakým problémům v rámci začleňování se do společnosti museli raně zletilí jedinci po odchodu ze zařízení ústavní výchovy čelit.

Klíčová slova: institucionální výchova, problémy, začleňování se, sociální pracovník

Annotation

HRBKOVÁ, B. 2023. *Problems of early adult clients without background with integration into society*. Bachelor Thesis. Hradec Králové: Philosophical Faculty, University of Hradec Králové.

The bachelor's thesis deals with the problems of early adult clients without background with integration into society. The theoretical part describes the system of institutional care in the Czech Republic and the types of constitutional education facilities. It also narrates the importance and the course of children's preparation for leaving these institutions, including options for subsequent support. The last, pivotal chapter of the theoretical part deals with the issue of the early adult individuals themselves, the process of socialization and the problems they face the most during the period of gaining adult independence. The key role of the social workers is emphasized throughout the text. The research was performed using a qualitative research strategy and the technique of semi-structured interviews with young adults, who grew up in the mentioned facilities. The aim was to find out what problems in the context of integration into society the early adult clients had after leaving the constitutional education facilities.

Key words: institutional care, problems, integration, social worker

Obsah

Úvod	3
I. Cíl práce a nástin metodiky zpracování	4
II. TEORETICKÁ ČÁST	5
1 Systém náhradní výchovy v ČR	5
1.1 Institucionální výchova.....	7
1.2 Deficity systému	12
2 Odchod raně zletilých ze zařízení a možnosti následné podpory	13
2.1 Proces opouštění zařízení ústavní péče	13
2.2 Možnosti následné podpory	15
2.3 Vybrané projekty	17
3 Problematika raně zletilého jedince vycházejícího z ústavní péče.....	20
3.1 Raná zletilost a proces začleňování se do společnosti.....	20
3.2. Osobnost jedince vychovaného v ústavní péči	23
3.3 Problémové okruhy života po ukončení ústavní péče	27
III. EMPIRICKÁ ČÁST	31
5 Metodologie výzkumu	31
5.1 Formulace výzkumných cílů	31
5.2 Výzkumná strategie	32
5.3 Zvolený výzkumný soubor	34
5.4 Popis organizace a průběhu šetření	35
5.5 Způsob zpracování získaných dat.....	36
5.6 Reflexe rizik strategie a etiky výzkumu	37
6 Interpretace dosažených výsledků	38
6.1 Příprava na odchod ze zařízení institucionální výchovy očima raně zletilých s ukončenou ÚV	38
6.2 Očekávání raně zletilých s ukončenou ÚV od života mimo zařízení.....	41
6.3 Přístup raně zletilých s ukončenou ÚV k následné pomoci.	42
6.4 Problematické oblasti samostatného života raně zletilých s ukončenou ÚV ...	45
7 Shrnutí výsledků.....	48
Závěr, diskuse, doporučení	49
Seznam použitých zdrojů.....	51
Seznam tabulek.....	54
Seznam příloh	54

Seznam použitých zkratk

DC – Dílčí cíl

DD – Dětský domov

DO – Doplnující otázka

I – Informant

MPSV – Ministerstvo práce a sociálních věcí

MŠMT – Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

OSPOD – Orgán sociálně právní ochrany dětí

OZ – Občanský zákoník

SP – Konkrétní sociální pracovnice (ve výzkumné části)

SPOD – Sociálně-právní ochrana dětí

TO – Tazatelská otázka

ZDVOP – Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc

Úvod

Ačkoli systém péče o ohrožené děti prochází velkou modernizací, stále je v něm mnoho neošetřených rizik. Ty jsem si začala hromadně uvědomovat během svých odborných praxí v dětských domovech, a proto jsem se tuto problematiku rozhodla prozkoumat hlouběji. Jelikož je mi téma osamostatňování se a hledání místa ve společnosti aktuálně velmi blízké, z úvahy nad vlastními privilegii, pocházející z harmonického rodinného zázemí, vzešel koncept závěrečné práce. V bakalářské práci, která nese název „*Problémy raně zletilých klientů bez zázemí se začleňováním se do společnosti*“, mě zajímá, jakým nejčastějším obtížím mí vrstevníci, vycházející z ústavních zařízení, musí čelit v běžném životě. Ačkoli je práce koncipovaná primárně pro sociální pracovníky, kteří se s mladými lidmi v takových situacích setkávají, může být přínosem i pro širší veřejnost. Té se díky poznatkům teoretické části přiblíží systém náhradní výchovy u nás, problematika odchodu z ústavní výchovy, role sociálního pracovníka v ní a následně i samotné problémy, se kterými se jedinci po opuštění daných zařízení setkávají.

Základem empirické části je kvalitativní výzkum, v rámci kterého byla za pomoci polostrukturovaných rozhovorů s raně zletilými, kteří odešli z ústavní péče, získána data ohledně průběhu přípravy na odchod, jejich očekávání od samostatného života, dostupných formách následné pomoci a problémových oblastí fungování mimo zařízení. Výsledky by měly sloužit sociálním pracovníkům jako jeden z podkladů pro prosazování opatření snižující rizika vyloučení těchto mladých lidí ze společnosti.

Průkopníkem v oblasti selhávajícího systému péče o děti bez zázemí byl v České republice bezesporu Zdeněk Matějček. I když od prvního vydání jeho poslední knihy uběhlo už několik desítek let a podmínky následné podpory po odchodu z ústavů se výrazně proměnily, stále zde existují lidé, kteří problematiku nepovažují za hodnou komplexního řešení. Bakalářská práce by měla nutit k přehodnocení takových postojů, a tak přispět k lepšímu vzájemnému pochopení. Doufám, že exkurz do citlivého tématu následků selhávajícího rodinného zázemí přispěje ke zlepšení povědomí o faktorech, které ovlivňují životy tisíců lidí, a sebereflexi ve vztahu k zažitým stereotypům, jež jedincům z ústavní výchovy ztěžují plné začlenění se do společnosti.

I. Cíl práce a nástin metodiky zpracování

Hlavním cílem bakalářské práce je zjistit, jakým problémům v rámci začleňování se do společnosti musejí čelit raně zletilí jedinci bez zázemí po odchodu ze zařízení ústavní výchovy. K jeho naplnění dojde především na základě dat získaných kvalitativním výzkumem. Forma polostrukturovaného rozhovoru byla zvolena kvůli subjektivní povaze tématu. Pět informantů z řad raně zletilých, kteří si prošli institucionální výchovou, tak byl ponechán relativně velký prostor pro svobodné vyjádření názorů, které se ale díky předem dané struktuře šetření vztahují k jednotlivým dílčím cílům. Do interpretace výsledků je rovněž zařazen pohled sociální pracovníce, která v oblasti řadu let působí.

Z hlavního cíle byly operacionalizovány celkem 4 cíle dílčí. DC1: Zjistit, jak v konkrétním případě informantů probíhala příprava na odchod ze zařízení a zda ji považují za dostatečnou. Tento cíl je zaměřen na zkušenosti informantů s přípravou na ukončení ústavní výchovy a její zhodnocení. DC2: Zjistit, jaká očekávání od samostatného života měli při opouštění zařízení a zda byla doposud naplněna. Tento cíl retrospektivně osvětluje představy informantů o životě po odchodu ze zařízení a hodnotí, zda došlo k jejich naplnění. DC3: Zjistit, zda měli/mají přístup k některé z forem následné pomoci a zda ji využili/využívají. Třetí cíl umožňuje vytvoření představy o poskytování služeb spojených s podporou při/ po odchodu ze zařízení a zároveň o jejich využívanosti ze strany cílové skupiny. Výše uvedené dílčí cíle doplňují první dvě kapitoly teoretické části, která se zaměřuje na zařízení ústavní výchovy, odchod z nich a možnosti následní podpory. DC4: Zjistit, jaká oblast samostatného fungování mimo zařízení jim činila/činí největší obtíže a kdo jim pomohl/pomáhá v jejich překonávání. Poslední dílčí cíl se zabývá formulací jednotlivých problematických okruhů života po ukončení institucionální výchovy a navazuje tak na třetí kapitolu teoretické části. Aplikační cíl práce je určený pro sociální pracovníky, kteří se s probíranou skupinou setkávají. Předkládá jim jedinečný pohled na životní zkušenosti a mentalitu mladých dospělých, které po kritickou část života formovalo ústavní prostředí, a nyní se potýkají s nástrahami běžného života. Nabyté znalosti pak mohou převést do praxe například při tvorbě nových konceptů, které by měly těmto lidem jejich nelehkou situaci usnadnit.

II. TEORETICKÁ ČÁST

Teoretická část je dělena do tří hlavních kapitol. První z nich nastiňuje, jak v České republice funguje náhradní výchovná péče a v návaznosti na platnou legislativu zdůrazňuje kompetenční roztržnost celé oblasti. Důraz je kladen na institucionální výchovu, zmíněn je také proces, který jejímu uložení obvykle předchází. Závěr kapitoly tvoří jednotlivá zařízení ústavní výchovy. Odchodem z nich se zabývá kapitola druhá, která kromě fází procesu přípravy na ukončení ústavní výchovy a role sociálního pracovníka popisuje možnosti následné péče, kterých mohou raně dospělí využít. Je představeno několik vybraných organizací, které se v problematice angažují. Na tyto kapitoly navazuje poslední část, nesoucí název Problematika zletilého jedince vycházejícího z ústavní péče, která je zaměřena už konkrétně na osobnost mladého dospělého bez zázemí, proces jeho začleňování do společnosti a roli deprivace zkušenosti v různých oblastech. Důležitým tématem jsou problematické okruhy, které nejčastěji ovlivňují osamostatňování takového jedince po opuštění instituce i jeho život celkově.

1 Systém náhradní výchovy v ČR

Pro co nejlepší pochopení situace raně zletilých jedinců bez zázemí je nezbytné definovat samotný systém, který na ně po často dlouhou dobu působil. Znalost informací z předkládané kapitoly pak utváří optiku, se kterou na životní zázemí informantů, a tedy i na odpovědi naplňující cíle práce, nahlíží. První kapitola se zabývá fungováním náhradní výchovy u nás. Jelikož všichni respondenti výzkumu měli nařízenou ústavní výchovu (dále ÚV), až na krátké výjimky se zaměřuji pouze na ni. Legislativně danou problematiku ukotvím na základě působení zainteresovaných ministerstev. Věnovat se budu také postupu nařízení institucionální výchovy a její podmínky, představím některá data z poslední Statistické ročenky školství a neopomenu ani ochrannou výchovu. Kapitulu uzavírá popis jednotlivých zařízení společně s výčtem hlavních problémů systémů, který mají velký podíl na následných obtížích cílové skupiny výzkumu.

Klíčovými právními předpisy, upravující problematiku náhradní výchovné péče v České republice, jsou především zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník (dále OZ)

a zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí ve znění pozdějších předpisů (dále zákon SPOD). Oba pak vycházejí z množství mezinárodních úmluv, z nichž zmíním Listinu základních práv a svobod a Úmluvu o právech dítěte. Touto legislativou jsou ošetřovány případy, kdy dítě nemůže z různých důvodů setrvat ve své biologické rodině a starost o něj přebírá stát. Ten má v zásadě dvě možnosti, a těmi jsou umístění dítěte do ústavní výchovy anebo náhradní rodinné péče. Prostředí, které se dlouhodobě ukázalo pro stabilní naplňování potřeb dítěte mimo původní rodinu jako nejefektivnější, je náhradní rodinná péče (Vyskočil, 2014). Ta zahrnuje svěřením dítěte do péče jiné fyzické osoby, poručnictví, pěstounskou péči a osvojení. Ze zákona se jedná o možnost preferovanou, pokud ovšem tento model v konkrétním případě selhává, je soudem nařízena ústavní výchova a dítě je umístěno do některé z institucí (OZ).

Problematika sociálně-právní ochrany dětí je dlouhodobým terčem kritiky, zejména kvůli roztržičnosti oblasti do několika resortů. Kvůli neefektivně rozděleným či nejasně vymezeným a překrývajícím se kompetencím jednotlivých ministerstev pak dochází k nemožnosti adekvátního řešení kolizních situací (Folda et al., 2009).

Ministerstvo práce a sociálních věcí představuje řídicí orgán ve věcech sociálně-právní ochrany dětí a zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí pak mimo jiné upravuje činnost zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (dále ZDVOP).

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (dále MŠMT) pomocí zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů spravuje diagnostické ústavy, dětské domovy, dětské domovy se školou a výchovné ústavy.

Ministerstvo zdravotnictví zákonem č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování řídí činnost dětských domovů pro děti do 3 let věku.

Ministerstvo spravedlnosti spravuje problematiku trestní odpovědnosti mladistvých a ukládání opatření upravuje pomocí zákonu č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů.

Ministerstvo vnitra je pověřeno vykonávat sociálně-právní ochranu dětí, což spolu s MPSV činí prostřednictvím tzv. OSPOD (orgánů sociálně-právní ochrany dětí).

1.1 Institucionální výchova

Základním stavebním kamenem společnosti je bezesporu rodina. Ta je dle Matouška (2012) definována v tradičním pojetí jako skupina lidí, která je spojena pokrevním nebo právním poutem. V dnešní době je však rozšířen názor, že je tvořena spíše vzájemnou náklonností. Má nezastupitelnou roli ve výchově dítěte a při formování jeho osobnosti. Ačkoli by měly být její vnitřní podmínky nastavené tak, aby pro dítě představovala bezpečné zázemí, v některých případech se naopak může stát rizikovým činitelem. Pak vyvstává otázka vhodnosti omezení její podpory a zaměření se na zájem dítěte, což může vést k jeho umístění do náhradního domova (Jánský, 2007). Ještě před tímto krokem může soud nebo obecní úřad obce s rozšířenou působností uložit některé z výchovných opatření, kterými jsou napomenutí, stanovení dohledu nebo uložení různých omezení či povinností využít odbornou pomoc. K těmto dochází na základě „důkladné komplexní anamnézy, zhodnocení situace dítěte a vytvořené reálné prognózy vývoje v rodině,“ (Jánský, 2007:78) které vytváří sociální pracovník.

Pokud orgány shledají, že zmíněná opatření nepřinesla kýžený výsledek, anebo je situace akutní, soud nařídí tzv. předběžné opatření (Matoušek, 2016), kterým je dítěti nařízen pobyt v ZDVOP nebo ve středisku výchovné péče. Pokud se ve stanovené době (standardně maximálně 6 měsíců) nepodaří optimalizovat podmínky v rodině nebo zajistit náhradní rodinnou péči, je dítě svěřeno do péče instituce (Zákon SPOD).

Dle § 971 OZ může v případě, kdy je vážně ohrožena výchova, řádný vývoj a rozumový, duševní nebo tělesný stav dítěte mladšího 18 let, tj. pokud žije v podmínkách, které jsou v rozporu s jeho zájmy anebo jeho rodiče nemají potřebné kompetence k naplňování povinností daných rodičovskou odpovědností, nařídí soud ústavní péči. Vocilka (1999) chápe jako jeden z důvodů nezvládnutí rodičovských povinností alkoholismus nebo užívání jiných návykových látek. Občanský zákoník zároveň dodává, že nedostatečné majetkové nebo bytové poměry rodiny nejsou zákonným důvodem k odebrání dítěte. Problematiku bude dále ošetřovat připravovaná novela zákona SPOD.

Pokud vydá soud rozhodnutí o svěřeni dítěte do ústavní péče, dbá při označování konkrétního zařízení na co nejmenší vzdálenost od původního prostředí. § 972 a § 973 OZ pak zmiňuje úpravu vyživovací povinnosti rodičů a stanovuje dobu umístění dítěte do instituce na maximálně 3 roky, přičemž po uplynutí této lhůty může být prodloužena. Nejméně jednou za 6 měsíců je rovněž provedeno přezkoumání, které vychází ze zprávy sociálních pracovníků OSPOD, vyjádření dítěte a rodiče. Výchova zaniká, pokud pomínou původní důvody pro umístění, je rozhodnuto o osvojení anebo dítě dosáhne zletilosti. Za daných okolností může soud rozhodnout o prodloužení péče až do 19 let věku (OZ).

Dle Statistické ročenky školství – výkonové ukazatele školního roku 2022/2023, která je za každý školní rok zveřejňována Statistickým informačním systémem MŠMT, fungovalo v uplynulém roce v České republice 203 školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy. Nejvíce se jich nalézá v Ústeckém kraji (26), nejméně pak v kraji Karlovarském (4). Zajímavostí je, že s výjimkou Hl. města Prahy (4) a Moravskoslezského kraje (2) je v každém kraji maximálně jeden diagnostický ústav. Data z Tabulky 1 pak ukazují celkové počty jednotlivých zařízení. Lůžková kapacita byla 7352 míst a o 6355 ubytovaných dětí (z toho 2735 dívek) pečovalo celkem 4406 odborných pracovníků. Z Tabulky 1 je možné zjistit jejich zastoupení dle vykonávané funkce.

Tabulka 1: Vybraná data ze Statistické ročenky školství – výkonové ukazatele školního roku 2022-2023

Statistická ročenky školství – výkonové ukazatele školního roku 2022-2023	
vybraná data	
Počty školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy v ČR	
dětský domov	138
dětský domov se školou	28
diagnostický ústav	25
výchovný ústav	12
Počet odborných pracovníků v zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy dle vykonávané funkce	
sociální pracovníci	242

zdravotní pracovníci	20
pedagogičtí pracovníci	3999
ostatní	145

Zdroj: vlastní zpracování

Ústavní výchova nepředstavuje sankci za chování dítěte, je naopak nařizována v jeho prospěch. Jako určitá protekce společnosti před dítětem slouží ochranná výchova, která představuje nejvyšší stupeň opatření v případě jinak protiprávního jednání dítěte (které dovršilo 12 let věku) a je zároveň také jedním z možných opatření ukládaných mladistvým (tedy jedincům věkem mezi 15. a 18. rokem), kteří se provinili proti zákonu a žijí v nevyhovujícím prostředí (Matoušek, 2016). Podmínky jsou pak specifikovány již zmíněným zákonem č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže. Ačkoli je ochranná i ústavní výchova vykonávána ve stejných výchovných zařízeních spadajících pod MŠMT, novelou zákona č. 383/2005 Sb. došlo k zpřísnění podmínek režimu umístěných dětí s uloženou ochrannou výchovou. Nyní je například možnost instalování speciálních stavebně technických prvků k zabránění útěku a využívání audiovizuálních systémů k zajištění bezpečí ostatních dětí, zaměstnanců a majetku. Plány pro realizaci úprav jsou schvalovány ministerstvem a všechny subjekty s nimi musí být předem seznámeny.

Kromě ústavní a ochranné výchovy rozlišuje naše legislativa také preventivně výchovnou péči. Ta zahrnuje psychologické a všestranné speciálně pedagogické služby dětem „s rizikem poruch chování či již rozvinutými projevy poruch chování a negativních jevů v sociálním vývoji“ (Folda et al., 2009:16). Je poskytována diagnostickým ústavem nebo středisky výchovné péče. Specifickým typem zařízení jsou dětské domovy pro děti do 3 let věku (pod správou Ministerstva zdravotnictví) a ZDVOP (Folda et al., 2009).

1.1.1 Zařízení ústavní výchovy

Zákon č.109/2002 Sb. rozděluje školská zařízení pro výkon ochranné nebo ústavní výchovy na dětské domovy, dětské domovy se školou, diagnostické ústavy a výchovné ústavy. Jedná se převážně o instituce státní (dle Statistické ročenky školství za rok

2022/2023 zřizoval privátní sektor pouze 6 dětských domovů). Jejich účelem je zajištění dětem ve věku od 3 do 18 (popř. 19) let plnou péči v zájmu jejich řádné výchovy, vzdělání a zdravého vývoje. Rodině dítěte pak poskytují spolupráci a pomoc ve formě rodinné terapie, nácviku potřebných dovedností, podpory při návratu dítěte do původního prostředí či jeho přesunu do náhradní rodinné péče. Mezi základní práva dítěte ve vztahu k ústavní výchově definovaná zákonem č.109/2002 Sb. patří například právo na zajištění plného zaopatření, na rozvíjení schopností a dovedností, na respektování lidské důstojnosti, právo na společné umístění se sourozenci, na svobodu náboženství, na rozhovor s pracovníkem OSPOD či na informace o stavu svých financí.

Diagnostické ústavy jsou ve své podstatě vstupními zařízeními, které „na základě konkrétní znalosti spádových zařízení v rámci regionu a jejich aktuálních možností, odpovídají za rozmisťování dětí do jednotlivých domovů a ústavů“ (Jánský, 2007:79). Jejich hlavním úkolem je stabilizování přichozích dětí a adaptace na ústavní podmínky. Během pobytu zpravidla ne delšího 8 týdnů je dítě psychologicky a pedagogicky vyšetřeno. Pomocí nejrůznějších diagnostických, terapeutických, výchovných, vzdělávacích a sociálních činností a analýzy výstupů z nich je zpracována komplexní diagnostická zpráva, ve které je navržen specifický program rozvoje osobnosti daného dítěte. Tyto dokumenty včetně různých metodických doporučení pak sociální pracovník zprostředkuje vybranému zařízení, do kterého bude dítě přemístěno (Zákon 109/2002 Sb.). Návrh na umístění vypracovává i v případě, že dítě přes samotný ústav neprojde. Tato možnost nastává pouze v odůvodněných případech, kdy se jedná o přechod dítěte z domova pro děti do 3 let nebo dítěte bez jasných poruch chování. Diagnostický ústav pak rozhoduje dle dostupné dokumentaci dítěte (Kovařík a kol., 2004). Jeho úkolem je zároveň vedení evidence dětí s nařízenou ústavní nebo ochrannou výchovou v rámci svého územního obvodu. Jánský (2007) pak dodává další významnou povinnost, tj. informování MŠMT o potřebách a celkovém stavu sítě školských zařízení, které vyplynou z průběžného monitoringu jejich fungování.

Dětské domovy (dále DD) zajišťují péči dětem ve věku od 3 do 18 let bez závažných poruch chování. Vocilka (1999) dělí důvody k umístění na výchovné a vážné sociální, do kterých spadá např. dlouhodobá nemoc nebo úmrtí rodičů či jejich nepravidelná práce. Úkolem domovů je poskytování péče dle individuálních potřeb a snaha o co

největší integraci dětí do společenského života, což v praxi znamená například vzdělávání ve školách mimo DD, navštěvování zájmových kroužků nebo účast na soutěžích a prázdninových pobytech. V minulosti u nás fungovala řada zařízení na internátním principu, dnes jsou však všechny z nich rodinného typu. DD jsou tvořeny maximálně šesti rodinnými skupinami (tzv. rodinky) o kapacitě 8 členů. Tyto rodinky tvoří děti různého pohlaví i věku, přičemž jejich složení by mělo odpovídat výchovným, zdravotním a vzdělávacím potřebám. Obecně platná je snaha o zachování sourozeneckých skupin (Zákon 109/2002 Sb.). Dle vyhlášky č. 334/2003 Sb. jsou provozu rodinek uzpůsobeny i prostorové podmínky (ložnice dětí a pokoj vychovatelů, obývací pokoj, sociální zařízení a kuchyňka), vnitřní vybavení (nábytek, kuchyňské vybavení) i materiální podmínky (ošacení, obuv, domácí elektrické přístroje, potřeby pro vzdělávání, vybava na sport atp.). Stravování si děti mohou částečně zajišťovat samy, včetně nákupu potravin. Na denní chod skupinek pak dohlíží tři stálí pedagogičtí pracovníci. Zákonem stanovený režim je pak specificky modifikován vnitřním řádem jednotlivých zařízení. Do náplně práce sociálního pracovníka v DD patří například vedení dokumentace, komunikace s úřady a zákonnými zástupci dětí, společná práce na návratu dětí zpět do biologické rodiny a podpora udržení vzájemného kontaktu. Do povinností rodičů zařazuje zákon č.109/2002 hrazení příspěvku na péči, jejich právem je pak přístup k poradenské činnosti, poskytnutí informací o dítěti a komunikace s ním.

Dětské domovy se školou jsou oproti tomu zařízení speciální, určená pro děti starší 6 let s duševními poruchami nebo závažnými poruchami chování, které „vyžadují specifickou výchovně léčebnou péči“ (Jánský, 2009:80). Součástí takového dětského domova je i škola příslušného typu, do které dochází děti až do zakončení povinné školní docházky. Pokud se dále nemohou vzdělávat na střední škole nebo si nenajdou zaměstnání, jsou přemístěny do výchovného ústavu (Zákon 109/2002 Sb.).

Do **výchovných ústavů** jsou umisťovány děti starší 15 let (ve výjimečných případech starší 12 let) s diagnostikovanými závažnými poruchami chování. Dle zákona 109/2002 Sb. jsou zřizovány odděleně pro děti s nařízenou ústavní výchovou, nezletilé matky a jejich děti a pro děti s nutností výchovně léčebné péče. Jánský (2007) upozorňuje, že velká část těchto dětí svým jednáním někdy naplnila skutkovou podstatu trestného činu a tyto problémy chápe jako jeden ze symptomů dysfunkční rodiny.

1.2 Deficity systému

Na základě analýz stávající situace systému péče o ohrožené děti byla MPSV pod konceptem „Právo na dětství“ vydána Národní strategie ochrany práv dětí 2021-2029 (dále Strategie), jejímž úkolem je vytvořit takový systém spolupráce, který by zajistil ochranu a zkvalitnění života dětí a jejich rodin nacházejících se v náročné životní situaci. Z výzkumů vyplynula řada nedostatků, které těmto cílům doposud bránily. Kromě již zmíněné roztržitosti systému a nevyjasněných kompetencí subjektů je také velkým problémem nedostatečné zohledňování potřeb a názorů dětí, neefektivní prostupnost systémem, kdy je místo snahy o zlepšení podmínek rodiny nebo volby náhradní rodinné péče dítě umístěno do ústavního zařízení, nerovnoměrné rozložení financování a existence izolovaných způsobů řízení kvality v jednotlivých resortech. Na mladé jedince vycházející z náhradních typů péče Strategie tyto problémy vztahuje následovně: „neprovázanost mezi systémem sociálně-právní ochrany dětí a sociální prací s dospělými osobami, chybějící služby pro cílovou skupinu, neexistence sociálního bydlení“ (Strategie:14).

Pomocí tzv. akčních plánů by měla být do roku 2029 realizována doporučení, která se kromě jiného týkají i mladých dospělých odcházejících z ústavní výchovy. Jedná se zejména o „podporu při vstupu do plnohodnotného samostatného života“ (Strategie:23), která je realizována převážně prostřednictvím zavedení zaopatřovacího příspěvku. Z I. akčního plánu k naplnění Národní strategie ochrany práv dětí 2021-2029 vyplynul závazek zakotvení systému podpory mladých dospělých v takých situacích v nové právní úpravě.

Bez povědomí o podmínkách zařízení, ze kterých v době rané zletilosti informanti vyšli, není možné sledovat souvislosti, které jsou pro výsledky výzkumu klíčové. Proto jsem se v této kapitole zaměřila na podmínky a deficity systému, který po určitou dobu působil na cílovou skupinu práce, a má tudíž velký dopad na jejich uplatnění v pozdějším životě.

2 Odchod raně zletilých ze zařízení a možnosti následné podpory

Díky informacím, které druhá kapitola obsahuje, je možné při vyhodnocování výzkumu porovnat obraz odchodu mladých dospělých z ÚV v odborné literatuře (popř. zákonech) s reálnou zkušeností s tímto procesem, jak ji popsali dotazovaní na základě otázek vztahujících se zejména k prvnímu dílčímu cíli. Na cíle zaměřující se na pomoc po ukončení ÚV pak odkazují části kapitoly pojednávající o službách a zařízení, které by svými činnostmi měly přispívat k začleňování těchto klientů do společnosti, včetně vybraných projektů.

2.1 Proces opouštění zařízení ústavní péče

Jak už bylo zmíněno, ústavní výchova je (kromě případu osvojení nebo rozhodnutí soudu) ukončena zletilostí dítěte, přičemž v některých případech je možné dobu prodloužit až do 19 let. Po jejím uplynutí opouští mladý dospělý brány zařízení a vstupuje do samostatného života. Tomu by měla předcházet důkladná a komplexní příprava jak ze strany vychovatele, tak sociální pracovníce. Jak však podotýká Folda et al. (2009), státem garantovaný systém sociálních služeb ve své aktuální podobě nenaplnuje nutnou podstatu dlouhodobé a systematické přípravy na odchod z institucionální péče. Problematika je pak ošetřována neziskovými organizacemi. „Výsledkem je stav, kdy jsou často po zcela nedostatečné průpravě nuceni odejít do světa, který na ně není připraven a oni nejsou připraveni na něj“ (Folda et al., 2009:23). Tento systém vnímá společně s Běhounkovou (2012) jako dlouhodobě neudržitelný.

Samotný proces přípravy rozděluje Běhounková (2012) do celkem 3 fází, které jsou založeny na rozdílném přístupu uzpůsobenému věku dítěte. Ve shodě s Riegerem (2009) zároveň uvádí existenci etapy zahajovací, tzv. adaptační. V té dochází k seznámení dítěte s vnitřním řádem a fungováním instituce a jeho sžitím s podmínkami a režimem nového prostředí.

Po zdárném procesu adaptace nastává **1. fáze**, která dle Běhounkové (2012) probíhá v našem prostředí poměrně latentně a je ukončena 15. rokem dítěte. Průběh této fáze závisí na vypracování individuálního plánu péče a podpory a plánu rozvoje osobnosti. Tyto dokumenty sestavuje hlavní vychovatel a dále je spravuje spolu se sociální pracovníci, která dítě s plány podrobně seznámí a dbá na jeho přímou participaci při

stanovování a vyhodnocování cílů. Mezi hlavní cíle fáze pak autorka zařazuje stabilizování psychiky, která je v emoční a sociální oblasti narušena převážně v důsledku deprivace z nedostatečného uspokojování psychických potřeb původní rodinou. Nástrojem zlepšení interpersonálních vazeb a sebehodnocení pak má být terapeutická činnost. Nezbytností je i obnovení kontaktu s rodinou a aktivní zapojení dítěte do chodu zařízení, čehož je často dosahováno specifickou formou práce – herními aktivitami.

Milníkem **2. fáze** je podle autorky přechod na střední školu, tedy období po dosažení 15 let věku, čímž práce nabývá intenzivnějšího a aktuálnějšího charakteru. To se mj. projevuje přibýváním tematicky diferencovaných aktivit ve formě různých kurzů, několikadenních programů a projektů. Ty často zaštiťují spolupracující neziskové organizace, které se snaží o zprostředkování autentické zkušenosti. Aktivity jsou dle Riegera (2009) zaměřené na prohlubování a udržování praktických dovedností, jež mladistvé vedou k odpovědnosti, samostatnosti a nezávislosti. Základními oblastmi jsou pak dokončení vzdělání, zajištění bydlení a získání zaměstnání. Sociální pracovníci jsou odpovědné především za průběh sociálně rehabilitačního procesu, jehož důležitým aspektem je přítomnost tzv. klíčového pracovníka, který krom jiného dbá na „naplňování osobních potřeb, zájmů a cílů dítěte“ (Běhounková, 2012:156) a seznamuje ho se sítí podpůrných organizací, na které se mohou v případě problémů obrátit. Tyto aktivity jsou nejintenzivnější v posledních 6 měsících pobytu, kdy je mladistvému zároveň dávana větší svoboda. Ředitelka zařízení je o jeho plánovaném propuštění povina zpravit příslušný obecní úřad a zároveň umožnit spolupráci se sociálním kurátorem (Folda et al., 2009). Dbá se opět na prohlubování vztahů s rodinou. Jsou také detailně rozpracovávány kroky, které budou následovat po opuštění zařízení, hlavně v oblasti bydlení a financí (Rieger, 2009). Na závěr této fáze by měl dle Běhounkové (2012) proběhnout tzv. rituál loučení s členy komunity zařízení. Tento koncept dále rozpracovává Rieger (2009), který ho považuje za součást 3. fáze, již ukončuje odchodem z instituce.

V souvislosti se **3. fází**, která nastává po odchodu mladého dospělého, zmiňuje Běhounková (2012) nejistotu, již převzetí rozhodování a zodpovědnosti za vlastní život vyvolává. Nejintenzivnější podpora je obvykle nutná v prvních 3 měsících a později

přechází v podporu poradenskou. Její ukončení by mělo nastat ideálně po naplnění stanovených cílů, často se tak ale děje z důvodu nespolupráce. Ve zmíněných krocích by se měla angažovat hlavně návazná ambulantní služba a sociální kurátor.

2.2 Možnosti následné podpory

V rámci výše uvedeného textu byla zmíněna řada problémů, se kterými se celý systém ústavní výchovy potýká. Jedním z nejpálčivějších témat je pak právě (ne)řešení podpory raně dospělých po opuštění této výchovy. Stát v této oblasti dlouhodobě zaostává, což můžeme vidět například na nejednotné kvalitě poskytovaných služeb a jejich vzájemné koncepční neprovázanosti. Tyto faktory vyúsťují v neúspěšnou integraci mladých dospělých do běžné společnosti a nárůst jejich následných návratů do nesnanové původní rodiny (Gjuričová dle Běhounková, 2012).

Významným činitelem jsou pak nestátní neziskové organizace, které se snaží ošetřit nedostatky systému. Jak ale uvádí Folda et al. (2009), počet ani kapacita těchto zařízení nejsou dostatečné. Poskytované služby jsou úzce zacílené, postrádají komplexitu a rovnoměrnost zastoupení v regionech. Velká část z nich funguje na dobrovolnické bázi a jsou silně finančně podhodnocené, což ve výsledku ztěžuje „plánování dlouhodobého rozvoje a téměř znemožňuje poskytování služeb náročných na odborné, materiálně-technické a personální zázemí“ (Folda et al., 2009:35). V posledních letech však spolu s uvědoměním veřejnosti narůstá i kvantita a kvalita možností následné podpory.

Výběr služeb, které jsou nabízeny převážně raně dospělým opouštějícím zařízení pro výkon ústavní výchovy, stanovuje zákon č. 108/ 2006 Sb. Jedná se o odborné poradenství, doprovázení, ubytování a finanční pomoc.

Finanční pomoc je nejčastěji poskytována z nadačních fondů, které se zaměřují na danou životní situaci. Dle zákona č. 111/2006 Sb. se stanovují také možnosti přiznání nároku na dávku, tzv. pomoc v hmotné nouzi. Ta se může vztahovat i na raně zletilé osoby propuštěné ze zařízení ústavní nebo ochranné výchovy a pěstounské péče. Jednou z podmínek přiznání této dávky je spolupráce se sociálním pracovníkem, v rámci které je vytvořen program individuálního motivačního postupu. Cílem je zabránit sociálnímu vyloučení osoby v hmotné nouzi (Běhounková, 2012). Připravovaná novela zákona SPOD z roku 2022 pak upravuje tzv. zaopatřovací

příspěvek. Na ten má právo každá nezaopatřená neodsouzená osoba, která po stanovenou dobu (min. však 12 měsíců) před zletilostí pobývala v náhradní péči a má vypracovaný individuální plán. Je vyplácen jednorázově (podle novely 25 000 Kč) nebo opakovaně (podle novely 15 000 Kč/měsíc).

V návaznosti na toto téma cítím potřebu zmínit i další služby sociální prevence. Ty svými bezplatnými činnostmi přispívají k zabránění nebo snížení sociálnímu vyloučení osob v krizové sociální situaci, do které se mohou dostat i jedinci, kteří si prošli ústavní výchovou. Jedná se zejména telefonickou krizovou intervencí, kontaktní centra, krizovou pomoc, nízkoprahová centra pro děti a mládež a terénní programy (Zákon 108/2006 Sb.).

2.2.2 Domy na půli cesty

Jednou z možností, kam se mohou uchýlit mladí dospělí, kteří vyšli z ústavní výchovy a nemají žádné jiné zázemí, jsou domy na půli cesty. Ty dle zákona č. 108/2006 Sb. poskytují pobytové služby osobám mladším 26 let, vycházejících po dosažení zletilosti ze zařízení pro péči o děti a mládež, popř. osobám propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody. Vyhláška č. 505/2006 Sb. pak stanovuje standardní dobu pobytu na maximálně 1 rok a specifikuje poskytované činnosti, kterými jsou kromě ubytování a náležitostí s ním spjatých i sociální terapie, zprostředkovávání kontaktu se sociálním prostředím a pomoc při uplatňování práv. Zvolenou sociální službu je klient povinen využívat. Matoušek (2016) dodává, že komplexnost těchto služeb a programů je klientům někdy záměrně upírána z důvodu co největšího osamostatnění. Tomu také brání skutečnost, že jsou tato zařízení často zřizována v rámci areálu mateřské instituce, čímž se posiluje vzájemná fixace. Klienti domů na půli cesty „za ubytování platí, udržují sami svou domácnost, chodí do zaměstnání nebo do školy“ (Matoušek, 2016:53). V České republice pak podle strukturovanosti péče a délky pobytu fungují dva typy: jeden umožňuje pobyt několikaletý s minimální podporou, druhý naopak pouze několikaměsíční, zato s propracovanou resocializační koncepcí. Žádný „závazný standard této služby neexistuje“ (Matoušek, 2016:53).

2.2.3 Azylové domy

Od domů na půli cesty se azylové domy liší zejména věkovou neohraničeností. Fungují jako ubytovací zařízení pro osoby v nepříznivé sociální situaci bez přístřeší. Poskytovány jsou služby ubytování, stravy nebo pomoci při jejím zajištění a pomoci při uplatňování práv. (Zákon č. 108/2006 Sb.). Jelikož jsou klienti často zaměstnaní nebo alespoň pobírají důchod, platí za tyto služby vyšší úhrady než v noclehárnách, což se pak samozřejmě odráží i v komfortu pobytu. Sociální i ostatní pracovníci se snaží o co největší motivaci ke změně nepříznivé situace a zapojování svých klientů do společnosti např. pomocí nastavování tzv. integračních stupňů v rámci kterých jsou kladeny postupně vyšší cíle. Zřizovateli jsou ve velkém množství případů církve, v menšině jsou nestátní organizace a stát. V dnešní době proto neexistuje žádná propojená síť azylových domů. Tohoto nedostatku ve sdílení informací pak často využívají jedinci stěhující se z jednoho zařízení do druhého, čímž se uměle udržují v pohodlných podmínkách stálé podpory (Matoušek, 2016).

2.3 Vybrané projekty

Vzhledem ke kritickým nedostatkům státem organizované následné podpory raně zletilých, kteří vyrůstali v institucionálních podmínkách, vzniklo postupem času množství vyčleněných organizací a projektů, které se na tuto problematiku orientují. Na základě procházení webových stránek organizací jsem vybrala několik z nich, které podle mého názoru nejlépe doplňují předchozí teoretické texty.

DEJME DĚTEM ŠANCI

Jednou z nejznámějších a momentálně nejvíce viditelnou organizací je DEJME DĚTEM ŠANCI o.p.s. (dále DDŠ), která byla založena v r. 2011 za účelem podpory mladých dospělých (ale i dětí) z dětských domovů při získávání samostatnosti a usnadňování jejich začlenění do společnosti. Spolupracují s DD napříč celou republikou, jejichž dětem shánějí podporovatele, patrony a zaměstnavatele. Na jejich internetových stránkách si pak může dárci vybrat přímo konkrétní dítě, které bude chtít v libovolné formě jednorázově či dlouhodobě podporovat, a projekt v rámci kterého tak učiní.

Mezi takové projekty patří Pomoz mi do života, který se skládá ze Stipendijního programu (hrazení školného, cestovného, ubytování v rámci školy, jazykových a specializované kurzy a potřebného vybavení), Startovacích balíčků (materiální pomoc v podobě základního vybavení domácnosti.) a Pomoci v začátku samostatného života (hledání pracovního uplatnění a ubytování včetně asistence při řešení běžných pohledávek). Dalším projektem je například Děti bez dluhů, který se zaměřuje na právní poradenství a oddlužení. (Dějme dětem šanci, 2021).

NADACE TEREZY MAXOVÉ DĚTEM

Nadace založená v r. 1997 modelkou a mecenáškou Terezou Maxovou pomáhá znevýhodněným dětem v oblasti prevence, podpory náhradního rodičovství a kompenzace nedostatků institucionální výchovy. Kromě dětí v ÚV se zaměřuje na matky v azylových domech, rodiny v nepříznivých životních situacích, děti vracující se zpátky do rodin, děti v náhradní rodinné péči, týrané děti a mladé dospělé stavící se na vlastní nohy. V rámci těchto snah provozuje Dětské krizové centrum a informační portál s telefonní linkou Adopce.com (Nadace Terezy Maxové dětem, 2023).

Projekt To dáš! připravuje znevýhodněné mladé dospělé na vstup na pracovní trh. Prostřednictvím workshopů a profesní diagnostiky pomáhají těmto klientům nalézt ideální povolání, rozvíjet potřebné kompetence a připravit se na pohovor. Dalším krokem je pak propojování se spolehlivými zaměstnavateli a adaptování klienta na pracovní proces včetně spolupráce s odborníky a lektory (Nadace Terezy Maxové dětem, 2023).

NADÁNÍ A DOVEDNOSTI

Organizace vznikla v r. 2012 za účelem pomoci mladým jedincům z DD při vstupu do samostatného života. Soustředí se na kariérní a osobní rozvoj a prohlubování dovedností klíčových pro úspěšné zařazení se do společnosti. Toho dosahuje prostřednictvím letních workshopů, online kurzů, doučování a odborného poradenství ve věcech kariéry, práva a financí (Nadání a dovednosti, 2023).

Projekt ROZHLED se zaměřuje na nastartování a rozvoj kariéry sociálně znevýhodněných studentů ve věku od 17 do 26 let. Probíhá zdarma 2x za rok v délce 4

měsíců, během nichž se 20 vybraných jedinců účastní motivačních přednášek a cvičení s tématy efektivního nakládání s časem, kritického myšlení, tvorby životopisů, simulací pohovorů, sebe prezentace a práce na vlastním projektu. To vše pod dohledem zkušených mentorů. Cílovou skupinou byli původně pouze dospívající z DD, postupem času projekt rozšířil své působení i na studenty z pěstounských rodin a rodin se složitou finanční situací (Nadání a dovednosti, 2023).

PATRON

Smyslem tohoto dobrovolnického programu je vytvoření pevných vazeb s tzv. Patrony (Patronkami) již v průběhu pobytu v zařízení ústavní výchovy. Tito lidé pak představují pozitivní dospělý vzor pro dospívající, předávají jim zkušenosti a jsou jejich oporou při odchodu z instituce. Tvorba takového vztahu by měla zabránit vzniku sociálně patologických jevů a pomoci jedincům vyrůstajícím v ústavním prostředí se snadnější integrací. Patronem se může stát osoba starší 30 let bez záznamu v trestním rejstříku, která projde psychologickým pohovorem a dvoudenním školením. Následně absolvuje seznamovací kurz, kde si ideálně utvoří patronskou dvojici. S daným mladistvým se pak schází v DD, kde se věnují volnočasovým aktivitám přispívající k budování vzájemné důvěry. Po odchodu raně dospělého se Patron stává jeho hlavní oporou, pomáhá mu v komunikaci s úřady, se zajištěním bydlení či zaměstnání. Tento kontakt může trvat i několik let a často přeroste do přátelství, čímž se ještě umocňuje pozitivní dopad na psychiku jedince. Patroni pravidelně podstupují supervizi a řídí se speciálním etickým kodexem a tzv. Desaterem Patrona (Patronky) (Patron/ka, 2023).

Informace obsažené v této kapitole navazují primárně na Dílčí cíl č.1: Zjistit, jak v jejich konkrétním případě probíhala příprava na odchod ze zařízení a zda ji považují za dostatečnou. Zároveň poskytují půdu pro vyhodnocování dalších cílů a otázek, například těch, které se týkají možnosti využití služeb následné pomoci a představy o samostatném životě. Odkazují také na tvorbu pouta dotazovaných k instituci a na jejich představu vhodného zázemí.

3 Problematika raně zletilého jedince vycházejícího z ústavní péče

Poslední kapitola se zabývá raně dospělým jedincem, který opustil zařízení ÚV. Společně s ranou zletilostí vysvětlují, co znamená „začlenit se do společnosti.“ Následně popíší osobnost utvářenou v ústavní péči s důrazem na následky psychické deprivace. Tato část tvoří základ prvního problematického okruhu života po ukončení ÚV, tedy absence emocionální podpory. Tu společně s dalšími okruhy dále specifikují v poslední podkapitole. Všechny zmíněné informace pak odkazují na čtvrtý dílčí cíl výzkumu.

3.1 Raná zletilost a proces začleňování se do společnosti

V českém právu se pojmem zletilost (též plnoletost) chápe dovršení 18. roku života a získání plné svéprávnosti. Jedinec je pak způsobilý nabýváním „vlastním právním jednáním práva a zavazovat se k povinnostem“ (OZ §15), tedy právně jednat. Pro nabytí plné svéprávnosti existuje i věková výjimka, a to v případě tzv. emancipace nebo uzavření manželství. Svěprávnosti nemůže být nikdo zbaven, může být pouze omezena.

V kontextu zletilosti se často používá pojem dospělost. Ta je však v odborné literatuře datována do pozdějšího věku v závislosti na kulturním kontextu. Dle vývojové psychologie začíná fáze mladé dospělosti ve 20. roce, její ukončení a ohraničení střední a pozdní dospělosti se pak u jednotlivých autorů liší (Langmeier, Krejčířová, 2006; Vágnerová, 2012). Erikson (1998) rané dospělosti z pohledu psychosociologie připisuje zejména konflikt intimity a izolace, tedy střet potřeby partnerského vztahu a zároveň strachu z odmítnutí.

Zletilý jedinec, který odchází ze zařízení ÚV, může kromě mladé dospělosti věkově spadat ještě do období adolescence (také dospívání). Matoušek (2016) ji charakterizuje jako přípravu na dospělost, která začíná biologickým dozráním a končí „přijetím dospívajícího jako člena společnosti“ (Matoušek, 2016:19). Vágnerová (2012) období dospívání dělí na adolescenci ranou (cca 11-15 let) a pozdní (cca 15-20 let). V závěru pozdní adolescence je důležitým milníkem zakončení profesní přípravy a vstup do prvního zaměstnání (popř. pokračování po akademické dráze), což je spojeno

s ekonomickou nezávislostí – jedním z hlavních důkazů dospělosti. Pro jedince v tomto věku je také důležité přijetí konkrétní sociální identity, provázané s internalizací nové role „dospěláka.“ Rodinné vztahy jsou stabilizovány, jedinec je emancipován a rozvíjí se hlavně v oblasti partnerství a vlastní identity. „To se projevuje větší snahou o sebepoznání, které se uskutečňuje v rámci vrstevnické skupiny“ (Erikson dle Vágnerová, 2012:371). Typické je také experimentování s hranicemi vlastních možností na základně uvědomění si kontroly nad vlastním životem. Celé období charakterizuje volnost a relativně minimální zodpovědnost. Závazná rozhodnutí spojená s dospělostí pak mohou být některými jedinci oddalována, což Erikson dle Vágnerová (2012) označuje za adolescentní psychosociální moratorium.

Přechodnou fázi mezi adolescencí a dospělostí, tzv. vynořující se dospělost (emerging adulthood), popsal Arnett (2000). Zasadil ji do věku mezi 18. a 25. rokem, a proto se nejvíce přibližuje cílové skupině výzkumu této práce. Mladí lidé v tomto období se často cítí zachyceni mezi dvěma fázemi, přičemž už zcela nepatří ani do jedné. Zkoumají vlastní identitu, jsou zaměřeni na sebe, ale zároveň se angažují v mezilidských vztazích. Etapa je to nestabilní, avšak plná možností.

Proces osvojování kultury a začleňování se do systému sociálních vztahů se nazývá socializace (Matoušek, 2016). Lze ji definovat i jako „postupné začleňování jedince do společnosti prostřednictvím nápodoby a identifikace“ (Hartl, Hartlová dle Běhounková 2012:92). Jedná se o kontinuální, všude přítomný proces osvojování společenských rolí, činností a statusu (Lašek dle Běhounková, 2012). Zároveň jsou internalizovány i předsudky a stereotypy. Od výchovy se liší svou nesystematičností (Sekera dle Běhounková, 2012). Primárním prostředím, které by mělo fungovat jako bezpečné zázemí jak pro proces socializace, tak pro jedince jako takového, je rodina. Socializace je spojena s individualizací, v rámci které si začne jedinec uvědomovat vlastní autonomii a hledá si zpětně svoje místo ve společnosti (Rogers; Fromm dle Běhounková, 2012). Tyto procesy probíhají souběžně v několika prostředích, skrz tzv. mechanismy socializace. Mezi hlavní z nich řadí Běhounková (2012) attachment a sociální učení.

Attachment (také připoutání, bazální vazba) je raná symbiotická vazba umožňující přimknutí dítěte k jeho pečující osobě. Pokud se vyvine správně, dochází na základě

harmonizace obou stran k uspokojení. Je-li však proces narušen, komplexní vývoj osobnosti jedince se stává rizikovým. Pozitivním zjištěním je v takovém případě fakt, že tvorba vazby je dynamickým procesem, který lze cíleně vhodnou intervencí upravit. Pokud se pečující osoba naučí rozeznávat tzv. attachmentové vazby a osvojí si terapeutické a speciálně pedagogické intervenční postupy, může rané trauma pozitivně ovlivnit. Na úroveň attachmentu je přímo závislý produkt socializace, tedy tzv. zralé Já (Běhounková 2012).

Na základě sociálního učení si jedinec osvojuje určité vzorce chování. Děje se tak prostřednictvím zvnitřňování, kdy si dané vzorce interiorizuje, a naopak očekává stejný postup od ostatních. Na základě pozitivní nebo negativní zpětné vazby si pak toto chování upevňuje. Socializace probíhá také formou nápodoby (přejímání konkrétní složky chování), identifikace (ztotožnění se s ideálem) a observačního učení, vycházejícího z bezprostřední zkušenosti, pozorování druhého či instruktáže. To, jestli budou modely chování aplikované v praxi, závisí kromě jiného na vlastní zkušenosti, orientaci hodnot a frustraci. Platná je i rozvinutost autoregulace, převážně v souvislosti s vědomím vlastní způsobilosti (Běhounková, 2012). To je podmíněno „pozitivní osobní zkušeností se zvládáním úkolů a dosahováním vytyčených cílů“ (Krebza dle Běhounková, 2012:102) (v případě opaku může dojít k tzv. syndromu naučené bezmoci), zástupnou zkušeností modelového jedince, facilitujícím prostředím (které funguje jako potvrzení kompetencí) a „prožívání vlastní kondice a zdraví“ (Krebza dle Běhounková, 2012:102) (které výrazně ovlivňuje vnímání vlastní způsobilosti).

Nejvyšší formou socializace je pak tzv. sociální integrace, tedy úplné začlenění se do společnosti. Pro raně zletilé to nejčastěji znamená samostatné bydlení, pracovní integraci, plné využívání zdrojů, rozvoj požadovaných kompetencí a budování stálých vztahů. Tento pojem se však častěji užívá ve vztahu k začleňování sociálně a zdravotně handicapovaných lidí (Matoušek, 2016).

Komplexní proces začleňování se do společnosti můžeme charakterizovat také jako zvnitřňování sociálních požadavků. Ty jsou dané kulturou, dobou a konkrétním sociálním prostředím. Frankl (1997) vidí základní lidskou potřebu v *touze po smyslu*, který je možné najít prostřednictvím internalizace určitých hodnot. Ty dělí na: tvůrčí (aktivity ve prospěch sebe i společnosti), zážitkové (prožitky a překonané překážky) a

postojové (zaujetí určitého postoje). Jak vyplývá z výše uvedeného, konkrétní hodnoty, převážně týkající se vztahů, jsou nejrozsáhleji přejímány právě v období adolescence. Období dospívání strávila většina respondentů výzkumu v zařízení ÚV. Utváření jejich hodnot bylo tedy přímo závislé na institucionálních podmínkách, což ve výsledku formovalo optiku, jakou tito mladí lidé nahlíží na život mimo zařízení.

3.2. Osobnost jedince vchovaného v ústavní péči

Pokud bychom se pokoušeli o definování a obecnou typologizaci osobností jedinců, kteří si prošli ústavní výchovou, brzy bychom zjistili, že taková snaha je nejen bezpředmětná, ale i nežádoucí. Jak zmiňuje Běhounková (2012), řada autorů (Matoušek, Kroftová, 2003; Koudelková, 1995) jednohlasně odmítá koncept univerzální charakteristiky takovýchto jedinců s důrazem na jedinečnost každého z nich. Jelikož jsou individuality tvořeny unikátním „osobnostním spektrem, s jedinečnou strukturou souvislostí a příčin vzniku rizikového chování“ (Běhounková, 2012:50), je nezbytně nutné vyvarovat se typologizace na základě obecných podobností (a přístupů vycházejících z ní). Vhodnější je dělení na základě obdobnosti osobních znaků, které jsou ovlivňovány subjektivní životní zkušeností a projevy chování. Jedním z nejvýraznějších rysů, které mají osobnosti, jež byly formovány po kritickou dobu v zařízení ústavní péče, společné, je deprivace.

Pokud nejsou dlouhodobě, konzistentně a vhodně uspokojovány základní psychické potřeby dítěte, dochází k psychické deprivaci. Matoušek (2016) spatřuje její příčinu v nedostatku příležitostí k budování citové vazby ke klíčové osobě, hl. matce. Pokud je dítě odděleno od pečujícího, přičemž nedojde k odpovídající náhradě, je vývoj dětské osobnosti hluboce narušen. Objektem substitučního jednání se pak stávají materiální věci, např. hračky nebo jídlo, anebo dochází k celkové rezignaci na vyhledávání vazeb (Bittner et al., 2007). Rozsáhlost negativního vlivu je závislá na délce a intenzitě působení – čím déle a více dítě strádá, tím vážnější trauma si do života odnáší (Langmeier, Krejčířová, 2006 dle Běhounková, 2012). Subdeprivace má latentnější podobu a je obtížnější ji identifikovat. Vychází z kritiky a nedostatku empatie k dítěti, což obvykle ústí například k horší adaptaci ve škole (Vágnerová dle Běhounková, 2012). Sekundární formou je institucionální deprivace, známá též jako „skleníkový efekt“. Při dlouhodobém ústavním pobytu dítěte dochází k „posilování nežádoucí

vazby na institucionální prostředí a k oslabování schopnosti obstát v samostatném životě mimo zařízení“ (Helus dle Běhounková, 2012).

Důsledky deprivace zkušenosti osob, které si prošly ústavní výchovou, jsou patrné zejména v emocionální, sociální a kognitivní oblasti. V následujících řádcích budou probrány podrobněji.

Emocionální stránka může být nedostatečným uspokojováním potřeb narušena do té míry, že se jedinec stane emočně labilním. Dělá mu problém navazování citových vazeb a rozpoznávání emocí u ostatních. Má sníženou sebekontrolu, což se projevuje agresivitou (Vágnerová dle Běhounková, 2012). Častý je i egoismus a nedostatek empatie, což může v konkrétních případech přerůst v hraniční poruchu osobnosti. K těmto patologiím se váže oslabená struktura ega, která bývá (jakožto forma obrany) výsledkem negativní identifikace a zanedbávání. Zmíněné faktory způsobují „oslabení funkce svědomí a absenci internalizovaných norem a hodnot“ (Večerka et al. dle Běhounková, 2012).

V kognitivní a motorické oblasti zasahuje deprivace zejména do mozkové funkce a těch nervových systémů, kterými jsou regulovány emoce a chování (Zeigler, Koukalík dle Běhounková, 2012). Jedinci deprimovaní ústavní výchovou pak vykazují horší duševní i tělesné zdraví, výsledky ve škole, uplatnění na pracovním trhu a obecně vyšší míru deviantního chování. Výjimkou nejsou ani podprůměrné rozumové schopnosti a komunikační dovednosti (Večerka a kol. dle Běhounková, 2012). Neurologické problémy jsou spojené s labilitou, agresivitou a nízkou sebekritikou.

Sociální oblast je postižena především v procesu integrace vlastního Já. Zkreslené představy vlastní osoby u téměř poloviny jedinců procházející ústavní výchovou vedou k pocitu nedostatečnosti a nízkému či negativnímu sebehodnocení, které se v kolektivu projevuje sebeznevažováním nebo naopak přehnaným sebevědomím. Sebepojetí je utvářeno v kontextu možnosti rozvoje sociálních dovedností, a tedy četnosti sociálního kontaktu (Matoušek, Pazlarová, Baldová dle Běhounková, 2012). Nízká frekvence kontaktů oslabuje prosociální chování a schopnost seberegulace (Bornstein dle Běhounková, 2012). Tyto depresivní faktory nakonec ústí v celkovou osobní

nepohodu, životní nespokojenost a rozkol mezi aktuálním a požadovaným sociálním stavem.

Na základě studií, které v druhé polovině 20. století prováděli Langmeier s Matějčkem (2011), byly tyto následky rozřazeny do několika kategorií. Dle rysů osobností utvářených v takovýchto podmínkách rozlišují:

Normoaktivní typ – působí vyrovnaně, bez nápadných odchylek, je relativně dobře přizpůsoben institucionálním podmínkám, v kolektivu dětí i zaměstnanců jde o oblíbenou osobu, pod tíhou životních nároků však může dojít ke kolapsu (Bittner et al., 2007).

Hypoaktivní typ – převažuje útlum či úplná apatie, snížený zájem o vzdělávání, materiální stránka je nadřazena sociální, projevuje se pasivně, plaše a infantilně. Jedná se o reakci na „absenci citového vztahu“ a na „ochuzenou sociální stimulaci v zařízení“ (Langmeier, Matějček dle Běhounková, 2012:55).

Sociálně hyperaktivní typ – projevuje přehnaný zájem o navazování kontaktu, nerozpakuje se, neprojevuje se agresivně ani provokativně, je oblíbený, jeho vztahy jsou však povrchní a nestabilní (Langmeier, Matějček dle Běhounková, 2012).

Sociálně provokativní typ – domáhá se pozornosti dospělého vyrušováním, vztekem, agresivitou a celkovým vytvářením krizových situací. Ostatní považuje za konkurenci a má úzkostnou tendenci. Pokud dosáhne cíle a zůstane s pečujícím sám, zklidní se (Bittner et al., 2007).

Substitutivní typ – neuspokojení psychických potřeb si kompenzuje na nižší úrovni, tzn. agresivitou, přejídáním, sexuální aktivitou, zahleděností do sebe, šikanou nebo sadismem namířeným vůči vrstevníkům i zvířatům (Langmeier, Matějček dle Běhounková, 2012).

V longitudinálních výzkumech pak tito autoři pozorovali výše zmíněné typy až po období jejich dospělosti. Výzkumníci 56 participantů ve věku v průměru okolo 37 let rozdělili do 3 skupin: spolupracující, nespolupracující a ty, kteří vyžadují trvalou péči. Díky tomu můžeme sledovat, jak se dané formy sociálního chování proměnily v čase.

Při porovnávání výsledků musíme mít stále na paměti jedinečnost každé osobnosti a rozmanitost všech faktorů, které její vývoj ovlivňovaly (Běhounková, 2012).

Při výzkumu spolupracovali nejvíce jedinci původně normoaktivního typu. V porovnání s ostatními typy dosáhli nejvyššího vzdělání i postu v zaměstnání, nicméně stále podprůměrného v kontextu širší populace. Míra jejich sociální inteligence je přijatelná, v manželství jsou spíše ženy, děti mají ve vlastní péči. Svobodní a rozvedení (nejčastěji muži) jsou méně vyspělí v oblastech citů i mezilidských vztahů. V důsledku strachu z opětovného zklamání navazují pouze nestálá přátelství, příčinu neúspěchu v intimních vztazích vidí v druhých. Jedinci nedostatečně připraveni na odchod ze zařízení svou deprivacní zkušenost často nejsou sami schopni kompenzovat a selhávají.

V dětství původně hypoaktivní typy jsou většinou trvale závislí na péči druhé osoby, nejčastěji v ústavech sociální péče. I přes nižší inteligenci dokončili minimálně 5. ročník základní praktické školy, nicméně plné využití jejich potenciálu je znemožňováno sekundární psychickou deprivací. V zařízení jsou sociálně izolováni, mají sklony k sobectví, změnám nálad a vzdorovitosti.

Dříve sociálně hyperaktivní typy jsou v dospělosti většinou rozvedení nebo svobodní. Vlivem rozptýlenosti sociálního zájmu charakterizuje jejich intimní a přátelské vztahy nestálost a zklamání (hlavně u mužů). K průměrné inteligenci se váže školní neúspěšnost a nestálost zaměstnání. Časté jsou i konflikty se zákonem.

V partnerství neúspěšní jsou i původně sociálně provokativní typy. Průměrná inteligence také u nich vede k školním neúspěchům, sociální izolaci a střídání zaměstnání. Narušení vývoje identity se dále promítá do rizikového chování a nespolečnosti při výzkumu.

Původně substitutivní typy nespolečnosti vůbec. Jejich nepřizpůsobivé chování způsobovalo celkovou nepřístupnost pro jakékoli zkoumání. I přes tento fakt dle autorů vykazují podobné rysy jako typ zprvu sociálně provokativní (Běhounková, 2012).

Na vývoj života po odchodu z ústavního zařízení má tedy markantní dopad zajištění stabilní, láskyplné a bezpečné citové vazby v dětství. Ta nemůže být žádnými

materiálními statky nikdy plně kompenzována. V kontextu předchozích zjištění je také nutno zmínit, že „fyzická separace od biologické rodiny nemusí nutně ve všech případech vést k emočním a intelektovým poruchám“ (Langmeier, Matějček dle Běhounková, 2012:58).

I přes nedostatky systému péče o ohrožené děti, které vyplynuly z již zmíněné Strategie, je nutné připomenout, jak velkými změnami tato oblast od reformy z roku 2012 prošla. Tvorba rodinných skupinek v zařízení ÚV, vyšší požadavky na vzdělání vychovatelů, důraz na tvorbu vazeb s klíčovou osobou, skládání interdisciplinárních týmů, zřizování startovacích bytů, individuální přístup k dítěti – to vše mělo bezesporu kladný dopad na ubývání případů deprimovaných jedinců v ÚV. Jak ale zdůrazňuje Ptáček, Kuželová, Čeledová (2011), vývoj dítěte, jenž byl často narušen už původní rodinou, nelze umístěním do ústavní péče nikdy napravit. Jediné prostředí s potenciálem pozitivní změny je takové, které poskytuje dostatek různorodých podnětů a prostor pro vznik citových vazeb. Z toho důvodu by ÚV, ač má své nezastupitelné místo v systému ochrany dětí, neměla fungovat jako dlouhodobé řešení.

3.3 Problémové okruhy života po ukončení ústavní péče

Faktory, které mladým lidem opouštějícím brány ÚV komplikují začleňování do běžné společnosti, jsou prezentovány napříč všemi částmi práce. Nyní budou rozřazeny do jednotlivých tematických okruhů, které předkládá Běhounková (2012).

Absence emocionální podpory

Jak již bylo zmíněno, absence stálých vazeb a emocionální podpory má na život jedince kritický dopad. Proto je alarmující zjištění, že zhruba polovina dětí v ÚV neudrží se svou původní rodinou téměř žádný kontakt a po odchodu z instituce od ní nečeká žádnou podporu. Jak dokázal Matoušek, Pazlarová, Baldová dle Běhounkové (2012), v roce 2018 byla méně než desetina rodin rozhodnuta pomoci svému dítěti se vstupem do samostatného života, zbylé měly neutrální postoj. Ne zřídka stává (a také je to jedna z největších obav mladých po odchodu ze zařízení), že rodina požaduje finanční pomoc naopak do dítěte, nyní už dospělého, který si začíná vydělávat peníze. V rozporu s tím stojí výsledky výzkumu z roku 2010, které ukazují, že polovině sledovaných dívek byla pomoc ze strany rodiny poskytnuta (Štěpánková, Vojtová dle Běhounková, 2012).

Citová plochosť takových jedinců pak dle Gottwaldové (2006) vede k přehnané důvěřivosti a naivitě ve vztazích (nebo naopak k účelovosti). Předchozí zklamání se zároveň promítá v neschopnost přijmout pomoc (Bowlby dle Bittner et al., 2007). Ta jim je často nabízena pouze pasivně. Vlastní aktivní vyhledání pomoci považují za selhání, snaží se tedy dokázat, že situaci zvládnou sami, maximálně s podporou nejužšího okolí (Tichý, Vojtová dle Běhounková, 2012). Jelikož jsou ale jejich sociální kontakty vázány většinou pouze na prostředí ústavního zařízení, kam už se vrátit nelze, propadají se při prvních problémech samostatného života do sociální izolace, která ještě více podněcuje nedůvěru v instituce a společnost (Běhounková, 2012). Tato nedůvěra pramení také z množství nálepek a předsudků ze strany veřejnosti ohledně poměrů v ÚV (Tichý, Vojtová dle Běhounková, 2012).

Sociální nepřipravenost

Oblast zahrnující zejména problematiku zaměstnání, vzdělání a samostatnost v řešení různých životních situací. Jak shrnuje Matoušek, Pazlarová, Baldová dle Běhounkové (2012), izolovanost ÚV od okolního světa způsobuje následnou nepřipravenost na jeho nároky. Jedinci vyrůstají v zařízení v relativní sociální, a hlavně ekonomické jistotě, kterou po odchodu ztrácejí. Spolu s nedostatečnou přípravou na samostatný život to vede k neschopnosti postarat se sám o sebe.

Tento jev ovlivňuje také vztah ke vzdělání, který je u většiny takových dětí negativní. Daný postoj je pak pravděpodobně výsledkem neúspěšné školní zkušenosti – velká část dětí z ústavní výchovy má problém s prospěchem a je v této oblasti celkově znevýhodněna. Z údajů Statistické ročenky školství 2022/2023 vyplynulo, že pouhých 8 dospělých jedinců z celkových 416 studuje na vysoké škole. Další 39 pak navštěvují vyšší odbornou školu. Časté je vyučení v oboru, kterému se nechtějí dále věnovat (Běhounková, 2012). Zároveň skoro polovina z nich nemá o svém profesním uplatnění jasnou představu (Matoušek, Pazlarová, Baldová dle Běhounková, 2012). Nedostatečné vzdělání se pak snoubí s neefektivní přípravou, nedostatečným osvojením návyků a nerespektováním pravidel zaměstnání, na základě čehož si nejsou práci schopni udržet (Folda et. al., 2009).

Ekonomická nesamostatnost

Další problematickou sférou je bydlení. V rámci přípravy na odchod ze zařízení by mělo nastat zvýšení míry zodpovědnosti v (nejen) ekonomické oblasti. K rozvoji schopnosti hospodařit s penězi dochází zejména se zřizováním samostatných bytových jednotek, které jsou starším dětem v rámci areálu některých zařízení k dispozici. Sociální pracovníci by měli svými aktivitami zároveň dělat maximum pro zajištění bydlení mladému dospělému, který odchází (Běhounková, 2012). Takové ubytování může mít například formu tzv. sociálních bytů. Ty se obvykle nachází mimo vyloučené lokality a mají podobu klasických, zkolaudovaných bytů. Provozovateli jsou nejčastěji obce nebo neziskové organizace. Podmínkou pronájmu na dobu určitou je pak spolupráce se sociálním pracovníkem (MPSV). Jak ale zdůrazňuje Folda et. al. (2009), služba je limitována malou kapacitou a neexistující právní podporou.

Pokud však jedinec nechce (nebo nemůže) instituci ihned po ukončení ÚV opustit, jistým řešením, může být uzavření smlouvy o setrvání v péči. Tu umožňuje zákon č. 109/2002 Sb. v případě zletilé nezaopatřené osoby mladší 26 let, která se soustavně připravuje na výkon budoucího povolání. Na smluvním základě je takovéto osobě ze strany daného zařízení poskytnuto plné přímé zaopatření.

Z výzkumu, který proběhl v roce 2007, vzešlo zjištění, že skoro třičtvrtě mladých dospělých se po odchodu vrací zpět do nesanované biologické rodiny (Gjuričová dle Běhounková, 2012:). Autorka to chápe jako jeden z důsledků nerozvinuté následné podpory, která má často formu pouhého předání kontaktu na sociálního kurátora. K tomu však nemá takový jedinec žádnou vazbu, tudíž ani důvěru, proto mu v případě problému nezbyvá nic jiného než se vrátit do patologické rodiny.

Jak připomíná Folda dle Běhounkové (2012), získávání jakýchkoli kvalitativních dat výzkumy raně zletilých, opouštějící ÚV, je ztíženo českými právními předpisy garantujícími ochranu osobních dat. I přes to se Tichému, Vojtové dle Běhounkové (2012) podařilo ve spolupráci s takovými zletilými sestavit seznam faktorů, které na jejich život mimo zařízení měly pozitivní dopad. Jedná se například o důvěrný vztah ke klíčovému pracovníkovi, který poskytuje motivaci k úspěšnému zakončení studia a

rozvíjení profesních schopností, sociální kontakt mimo zařízení a podpora vazeb na původní rodinu.

V rámci této kapitoly byla vymezena vývojová fáze cílové skupiny výzkumu z hlediska psychologie, včetně objasnění pojmu socializace, která se v jejich případě odlišovala od zkušeností lidí vyrůstajících v harmonické rodině. To mělo dopad na očekávání pojící se s životem „tam venku,“ která jsou rovněž předmětem výzkumu. V další části byly rozebrány dopady psychické deprivace, která je dle odborné literatury nejčastější právě u jedinců procházejících institucionálním zařízením. Závěrečné shrnující informace o problematických oblastech života byly využity k vytvoření tazatelských otázek zjišťujících, s jakými problémy se informanti po opuštění ÚV setkali a zda využili některé z nabízené pomoci.

III. EMPIRICKÁ ČÁST

Na poznatky teoretické části navazuje část empirická, která je rozšíří o praktické informace získané polostrukturovanými rozhovory s dotazovanými. Nejprve se věnuje metodologii výzkumu, definuje jeho cíle, okolnosti a průběh, charakterizuje výzkumný vzorek a neopomene zmínit možná etická rizika. Druhá část interpretuje samotné výsledků, které jsou následně shrnuty.

5 Metodologie výzkumu

V rámci metodologie bude představen hlavní cíl a dílčí cíle práce, ze kterých budou pomocí transformační tabulky vyvozeny jednotlivé tazatelské otázky. Následovat bude popis strategie, organizace a průběhu výzkumu, zdůvodnění vybraného výzkumného vzorku a způsobu zpracování získaných dat. Na závěr budou zmíněna možná etická rizika, která z šetření vyplývají.

5.1 Formulace výzkumných cílů

Hlavním výzkumným cílem bylo zjistit, jakým problémům v rámci začleňování se do společnosti musejí čelit raně zletilí jedinci bez zázemí po odchodu ze zařízení ústavní výchovy. Pro jeho dosažení bylo nezbytné stanovit dílčí cíle, které byly následně rozvinuty do konkrétních tazatelských otázek užitých v rozhovoru s informanty.

Dílčí cíle:

DC1: Zjistit, jak v konkrétním případě informantů probíhala příprava na odchod ze zařízení a zda ji považují za dostatečnou.

DC2: Zjistit, jaká očekávání od samostatného života měli při opouštění zařízení a zda byla doposud naplněna.

DC3: Zjistit, zda měli/mají přístup k některé z forem následné pomoci a zda ji využili/využívají.

DC4: Zjistit, jaká oblast samostatného fungování mimo zařízení jim činila/činí největší obtíže a kdo jim pomohl/pomáhá v jejich překonávání.

5.2 Výzkumná strategie

Jelikož jsou cíle výzkumného šetření založeny na subjektivním vnímání problematiky ze strany dotazovaných, bylo pro potřeby práce užito kvalitativního výzkumu.

Dle Matouška (2016) se kvalitativním výzkumem získávají data v podobě vyprávění, která by se ze své neopakovatelné a jedinečné povahy obtížně kvantifikovala. Uplatňuje se zejména při menším množství informantů, což umožňuje hloubkové zkoumání tématu. Přirozené prostředí dotazovaných, ve kterém jsou data sbírána, zároveň ovlivňuje výzkumníka, jakožto přímého participant (Miovský, 2006). Díky této strategii je možné nalézt komplexní porozumění sociálního problému. Limitem kvalitativního výzkumu je časová náročnost, riziko projekce subjektivního pohledu výzkumníka a nedostatečná reprezentativnost vzorku (Hendl, 2016).

Technikou šetření byl zvolen polostrukturovaný rozhovor (také rozhovor podle návodu). Ten se řídí předem určenou osnovou, zároveň však ponechává výzkumníkovi volnost při úpravě toku rozhovoru, například pomocí změny pořadí otázek, přizpůsobování jejich formulací informantovi a doptávání se za účelem upřesnění zjištění. I přes dané schéma rozhovoru jsou tak ctěny individuální potřeby dotazovaných (Hendl, 2016).

Je zřejmé, že zkušenosti jednotlivých dotazovaných se budou lišit mj. v závislosti na tom, kolik jim je let, v jakém zařízení pobývali a v rozmezí jakého věku. Proto byla z důvodů zasazení jednotlivých odpovědí do kontextu vytvořena tabulka s identifikačními otázkami. Ty byly nejprve uzpůsobeny pro vykání, následně však byly z důvodů, které zmiňuje část popisující průběh šetření, transformovány do tykání.

Tabulka 2: Identifikační otázky

Identifikační otázky
Kolik ti je let?
V jakém typu zařízení jsi pobýval/a?
V kolika letech jsi tam přišel/a?
Jak dlouhou dobu jsi tam strávil/a?

Zdroj: vlastní zpracování

Dílčí cíle byly pomocí transformační tabulky operacionalizovány do tazatelských otázek. Ty se opírají o zjištění plynoucí z odborné literatury v teoretickém textu práce. V rozhovoru byly upraveny v závislosti na potřebách jednotlivých informantů, převážně kvůli věku a specifickým rozumovým schopnostem. Uzavřené otázky byly užity v případě, kdy výzkum vyžadoval jednoznačné odpovědi. Otevřené zase dávaly prostor individuálnímu projevu jednotlivých respondentů. Častým následkem pak bylo odbíhání od tématu a stáčení rozhovoru nepodstatným směrem v důsledku vyhýbání se sebereflexi. V takovém případě byly užity doplňující otázky, které příliš obecné odpovědi specifikovaly. Stejně jako identifikační otázky měly nejdříve podobu vykání, následně však byly transformovány do tykání.

Tabulka 3: Transformační tabulka

Transformační tabulka	
Dílčí výzkumné cíle (DC)	Tazatelské otázky (TO)
DC1: Zjistit, jak v jejich konkrétním případě probíhala příprava na odchod ze zařízení a zda ji považují za dostatečnou	TO1: Vnímali/a jsi/ Vnímáš snahu ze strany zařízení o systematickou přípravu na samostatný život? TO2: Pokud ano, jak tato příprava probíhala/probíhá? TO3: Byla dle tvého názoru přínosná?
DC2: Zjistit, jaká očekávání od samostatného života měli při opuštění zařízení a zda byla doposud naplněna.	TO4: Jakou představu jsi měl/a o životě mimo zařízení? TO5: Jak se tato představa následně setkala s realitou? DO: Co bylo odlišné?
DC3: Zjistit, zda měli/mají přístup k některé z forem následné pomoci a zda ji využili/využívají.	TO6: Věděl/a jsi během pobytu v zařízení o existenci nějaké návazné podpůrné služby? TO7: Byla ti taková služba nabídnuta? DO: Kým? TO8: Vyhledal/a jsi sám/sama po opuštění zařízení pomoc odborníka? DO: Jak tuto pomoc hodnotíš?
DC4: Zjistit, jaká oblast samostatného fungování mimo zařízení jim činila/činí	TO9: Co tě po opuštění zařízení nejvíce překvapilo? Pozitivně i negativně.

<p>největší obtíže a kdo jim pomohl/pomáhá v jejich překonávání.</p>	<p>TO10: Měl/a jsi/ Máš se vstupem do samostatného života problémy, které hodnotíš jako významné?</p> <p>TO11: Pokud ano, o jaké problémy se jednalo/jedná?</p> <p>TO12: Byl/a jsi schopný/á případné problémy vyřešit sám/sama?</p> <p>TO13: Pokud ne, požádal/a jsi někoho o pomoc?</p> <p>DO: Byla ti poskytnuta?</p> <p>TO14: Máš představu o tom, jaké nejčastější problémy mají mladí dospělí vycházející z ústavní výchovy?</p>
--	--

Zdroj: vlastní zpracování

5.3 Zvolený výzkumný soubor

Na počátku výzkumu bylo stanoveno několik kritérií, dle kterých byli informanti vybíráni. Pro potřeby šetření bylo nutné, aby dotazovaní alespoň minimální dobu před dovršením zletilosti pobývali v některém ze zařízení pro ohrožené děti. Pro úplnost informací se práce orientuje na ty, kteří v něm strávili alespoň několik let.

Další podmínkou byla délka doby, která po ukončení ústavní péče uběhla. Jelikož bylo potřeba, aby se v průběhu rozhovoru cítili dotazovaní komfortně a odpovídali co nejotevřeněji, byli osloveni jedinci podobného věku, jako jsem já (18-22 let). Ti mají zároveň nejživější zkušenost jak s procesem přípravy, tak s následky, které odchod ze zařízení pro mladého člověka má. Proto byly vyhledáni jedinci, kteří ze zařízení odešli nejdéle před 3 lety.

Jelikož je takové jedince pro člověka mimo systém docela problematické dohledávat, byly o pomoc s jejich kontaktováním poproseny sociální pracovnice, které vedly mou předchozí praxi. Zprostředkovaně byly takto domluveny 3 schůzky. 2 informanti byli osloveni přímo mnou, prostřednictvím sociálních sítí, jelikož se jedná o jedince, se kterými jsem v průběžném kontaktu dlouhodobě. Metodou nabalování sněhové koule byly získány další 2 kontakty, nicméně tito jedinci později odmítli spolupracovat. Výzkumné šetření tedy bylo realizováno s pěti informanty.

Ačkoli to povaha výzkumu dopředu vyžadovala, ochota informantů o citlivém tématu hovořit a důvěra, s jakou velmi osobní informace svěřovali, byla překvapivá. Pro některé z nich bylo zprvu obtížné držet se tématu a na otázky odpovídat přímo, v průběhu rozhovoru se však uvolnili, a tak se k neúplným odpovědím bylo možné vrátit.

Tabulka. 4: Informanti dle identifikačních otázek

Informanti dle identifikačních otázek			
označení	věk	druh zařízení	období strávené v zařízení (věk)
I1	20	DD	12-18 let
I2	20	ZDVOP, DD	17-20 let
I3	19	DD	13-18 let
I4	18	DD	6-18 let
I5	22	ZDVOP	16-18 let

Zdroj: vlastní zpracování

V průběhu sběru dat bylo zároveň zjištěno, jak přínosné může být realizování obdobného rozhovoru i se samotnou sociální pracovnící. Tento následně proběhl a získaná data byla pak do interpretační části zařazena jaksi nad rámec výzkumu. Hlavním důvodem byl nadhled odbornice a větší orientace v problematice, spojený s dlouhodobou prací s lidmi opouštějící ÚV. Tato osoba je zařazena pod označením SP.

5.4 Popis organizace a průběhu šetření

Výzkumné šetření bylo realizováno na začátku roku 2023. V rámci první fáze jsem z hlavního cíle vyvodila cíle dílčí, na základě kterých se pomocí transformační tabulky formulovaly konkrétní tazatelské otázky.

Následovalo oslovování jednotlivých informantů. Kontakty na 3 z nich byly zprostředkovány sociální pracovnící dětského domova, ve kterém tito jedinci pobývají/pobývali do doby zletilosti. Spolupráce dalších 2 byla založena na předchozí známosti. S jednotlivými dotazovanými jsem pak přes sociální sítě nebo telefonní hovor sjednala schůzky. Dvě byly z důvodu odlišné geografické polohy realizovány distančně přes videohovor, zbylé prezenčně v prostorách dětského domova. Osobně

jsem ve formách rozhovoru neviděla podstatný rozdíl, který by měl na získaná data vliv.

Rozhovor byl vždy zahájen krátkým osobním seznámením. V rámci něj mi bylo všemi respondenty ihned nabídnuto tykání, proto jsou otázky i odpovědi výzkumu vedené v takovéto formě. Následovalo představení tématu výzkumu a jeho účel. Vysvětlila jsem, jak bude rozhovor a zpracování dat probíhat. Informanty jsem zároveň ujistila o anonymitě jejich odpovědí, na základě čehož mi byl všemi udělen souhlas s nahráváním rozhovoru na diktafon. Zároveň jsem si dělala průběžné psané poznámky.

Rozhovory byly v průměru dlouhé 40 minut a probíhaly v příjemné, otevřené atmosféře. Žádný z nich nebyl předčasně ukončen. Na závěr byli informanti vyzváni k případnému doplnění informací, pokud se k některé otázce chtěli sami znovu vrátit. Následovalo poděkování a rozloučení.

U sociální pracovnice šetření probíhalo mírně odlišně – pracovnice dopředu věděla o cíli mého zkoumání, znala i ostatní náležitosti vědeckého výzkumu. Z toho důvodu jsme většinu formalit přeskočily a přešly k zhruba 60 min rozhovoru, který byl modifikován tak, aby odpovídal situaci. Jeho výsledkem byla řada praktických doporučení, získání pohledu na problematiku optikou zkušené sociální pracovnice a celkové shrnutí tématu.

5.5 Způsob zpracování získaných dat

Po ukončení rozhovorů bylo prioritou co nejdříve zpracovat získané nahrávky. Informace jsem na osobním počítači přepisem převedla do elektronické podoby, která byla zároveň obohacena o poznámky vedené písemně v průběhu rozhovoru. Při přepisech jsem se snažila zachovat maximální autentičnost, pro specifičnost vyjadřování cílové skupiny jsem je ale byla nucena na některých místech upravit – vypustit část vycpávkových slov, konkrétní jména nezainteresovaných osob, vulgarismy, opakující se spojení. Všimla jsem si také signálů nonverbální komunikace a atmosféry rozhovoru.

V příloze bakalářské práce se nachází doslovný přepis jednoho rozhovoru, u kterého jsem se snažila více korigovat formální stránku vyjádření, zároveň jsem však

nezasahovala v případech, kdy by takové jednání znamenalo změnu vyznění sdělených informací. Z důvodu autentičnosti jsem proto ponechala velkou část nespisovných tvarů slov.

Získaná data jsem zpracovala metodou otevřeného kódování. V prepisech jsem vyhledala informace vztahující se k výzkumným otázkám a následně k nim vytvořila kódy, které z tématu vycházely. Tyto úseky jsem zároveň pro snazší orientaci vybarvila. Kvůli velkému množství kódů jsem je rozřadila do kategorií, pod které jsem soustředila jednotlivé výpovědi. Z takto upraveného textu jsem zpracovala výsledky. Zajímaly mě jak konkrétní praktické zkušenosti informantů, tak jejich reflexe a subjektivní názor na problematiku.

5.6 Reflexe rizik strategie a etiky výzkumu

Za problematickou stránku kvalitativního šetření může být považováno získání informací od malé skupiny informantů, kteří nedostatečně reprezentují danou část společnosti, což je nutné brát při zobecňování výsledků v potaz.

Výzkum zároveň není schopen obsáhnout všechny životní zkušenosti respondentů, které měly na jejich život po odchodu ze zařízení ÚV vliv. Dotazování se lišilo i dobou, kterou v ÚV strávili, proto k nim bylo ze strany personálu institucí přistupováno jinak, hlavně v souvislosti s přípravou na odchod. Někteří brány zařízení ještě plně neopustili. Rizikem může být i nevyváženost pohlaví a převaha dětských domovů, jako primárních zařízení většiny informantů.

Téma výzkumu je velmi citlivé, ne všichni dotazovaní byli hned ochotni se se svými problémy svěřit a přiznat tak určité selhání. Někteří z nich se projevovali nejprve zdrženlivě, nechtěli zacházet do hloubky. Z toho důvodu bylo nezbytně nutné navázat pozitivní vztah a získat jejich důvěru. Proto jsem přistupovala k delšímu úvodnímu seznámení, v rámci kterého se atmosféra obvykle uvolnila a hlavní část šetření následně probíhala bez obtíží. Rozhovory bylo nutno vést „lidsky,“ což zahrnovalo například zmíněné tykání, časté odbočování od tématu i zodpovídání osobních dotazů ze strany informantů. Zároveň byli všichni ujištěni o naprosté anonymitě odpovědí, kterou jsem dodržela.

6 Interpretace dosažených výsledků

Cílem druhé kapitoly empirické části práce je vyhodnocení rozhovory získaných dat. Rozdělení pak odpovídá jednotlivým dílčím cílům, jejichž plnění (a tedy i naplnění hlavního cíle) jsou zhodnocena v závěru každé podkapitoly.

6.1 Příprava na odchod ze zařízení institucionální výchovy očima raně zletilých s ukončenou ÚV

DC1: Zjistit, jak v konkrétním případě informantů probíhala příprava na odchod ze zařízení a zda ji považují za dostatečnou.

Všichni informanti byli pracovníky zařízení na odchod připravováni, každý však v jiné intenzitě. SP: „*Nedá se říct, že by byl přesně daný věk, kdy začneme dítě připravovat. Intenzivnější by to mělo být ideálně od 16 let, ne vždy se ale daří.*“ Dodává, že je proces přípravy velmi individuální a závisí zejména na přístupu daných jedinců. Ti informanti, kteří si již v průběhu pobytu v zařízení vytvořili jasnou vizi, jak budou po ukončení ÚV postupovat, žádnou specifickou přípravu nezaznamenali. I1: „*Já tím, že jsem hodně samostatnej a vždycky jsem všechno vyřešil sám, jsem žádnou přípravou neprošel.*“ Za tímto pohledem může stát i fakt, že příprava na odchod je procesem, který se odehrává v několika rovinách. Ve většině případů se nejedná o jasně specifikovanou aktivitu, ale přirozeně se prolíná do různých oblastí. Jednotliví informanti proto různě rozlišují hranici, kdy se jednalo o přípravu na odchod a kdy ne. Pro srovnání I3 udává, že „*Příprava byla hodně plynulá. Učili nás být samostatný, uklízet a dělat takový ty běžný věci, co se dělaj v rodně.*“

Jednou z oblastí, kterou ve vztahu k tématu dotazovaní zmiňovali, je právě úklid. Ten je společně s vařením realizován na základě rozpisu služeb. SP: „*Máme ho na nástěnce, všichni ho znají. Je tam určeno vždycky na týden, kdo bude uklízet a kdo pomáhat s vařením. Mladším dětem pomáhají vychovatelé, starší to dělají samy.*“ Roli hraje také prostředí, ze kterého jedinci přišli. I5: „*Když jsem ještě žila s našima, tak jsem se odmala starala o sourozence i celou domácnost. Ráno jsem vstala, uvařila jsem, pak jsem šla do školy. Když jsem se vrátila, vyprala jsem, uklidila nebo tak. Bylo to pro mě běžný, už jsem všechno uměla, proto mě tu nic učit nemuseli.*“

Dalším způsobem přípravy, který považuje SP za velmi účinný, je oddělené bydlení pro starší děti. SP: *„Máme oddělený domeček, ve kterém je přes rok normálně jedna namíchaná rodinka. Přes léto, kdy jsou ty mladší většinou na táborech, tak ty od šestnácti výš necháme samostatně fungovat v domku. Dostanou rozpočet, se kterým musí vyjít, sami si vaří, spravují domácnost, perou, žehlí. Fungují tam jako jedna domácnost, o povinnosti se dělí, musí se domlouvat.“* Zároveň každý týden vychovateli doručí vyúčtování za potraviny, případně drogerii.

I2, I4 a I5 shodně zmiňují kurzy finanční gramotnosti, které probíhají v rámci seminářů s externisty. I5: *„Vysvětlovali, jak co funguje, co se týká peněz. Řekli nám třeba, abychom si nepůjčovali, když to nemůžeme splácet a tak. Ale nebylo to nějak jako pravidelně.“* Základní principy hospodaření s penězi jsou dětem vštěpovány rovněž v zařízení. SP: *„Děti s sebou bereme na nákupy, hodně z nich jde do obchodu poprvé teprve až když přijdou sem k nám.“* To potvrzuje I4: *„Spousta děcek tady vůbec nezná hodnotu peněz a teprve v děcáku se učí, kolik co stojí.“* Mladistvým jsou zároveň zřizovány bankovní účty, kam jsou ukládány vydělané peníze z brigád, se kterými pak mohou volně disponovat.

Intenzivnějším se proces stal zhruba půl roku před odchodem, kdy s informanty začali sociální pracovníci řešit bydlení a finanční poměry. Výhodou, kterou zmiňuje I1 a I2 je provázanost práce s bydlením. SP: *„Nejhorší je najít bydlení, proto se nejdříve koukáme po práci, ke které nabízejí i ubytování.“* Častým zprostředkovatelem zaměstnání se stává učiliště, které chlapci navštěvují. I2: *„Hodně mi pomohl muj mistr, kterej viděl, že jsem šikovnej a taky věděl, odkud jsem. Tak za mnou přišel, a zeptal se, jestli bych nechtěl k nim na brigádu. Dělal jsem tam přes léto a nějakou kačku to hodilo.“* Nejrozšířenějším typem bydlení po odchodu informantů byly sociální byty. I2, I3 a I4 bydlení zařídily po dohodě s představiteli obcí sociální pracovnice. Zároveň byla 4 z 5 informantů poskytnuta materiální pomoc s vybavením domácnosti. SP: *„Buď jim to seženeme my nebo se s dětma třeba domluvíme, aby si přály něco k Vánocům.“* I5 zmiňuje roli sponzorů: *„Mně se tenkrát ozval jeden sponzor a dostala jsem mixér, mikrovlnku a pak i peřiny.“* I3 získala část nábytku z nábytkové banky.

Velkou výhodu spatřují všichni informanti v počátečním kapitálu. I1: *„Já jsem zdědil docela slušný peníze, takže ty mi to hodně usnadnily. Znam lidi, co odtud odejdou fakt*

s minimem a pak se musí horko těžko otáčet, aby si udrželi nějakou přijatelnou úroveň života.“ Na nedostatečnou finanční podporu naráží i I2: *„Oni ti jako daj nějaký prachy do začátku, ale není to taková sláva, jak si všichni myslí. Člověk z toho nezaplatí ani jedmu kauci. Proto já jsem furt tady, neměl bych na život venku.“*

Názor na dostatečnost přípravy se liší, nicméně i ti informanti, kteří u sebe žádnou systematickou přípravu nezaznamenali, přiznávají, že pracovníci zařízení dělají, co mohou, aby své svěřence motivovali k úspěšnému začlenění se do běžné společnosti. I2: *„Nejvíc jsem ocenil, že mají snahu člověka nakopnout a posunout, ale zároveň je to pořád on, kdo musí udělat ten krok. Chtěj, aby z tebe něco bylo a aby sis co nejvíc zvykl na život venku.“* Názor, že budoucnost daného jedince je jen v jeho rukou, sdílí i I1: *„Oni se tu všichni snaží, aby ses měl pak dobře, abys to zvládal. Když je to ale člověk, kterej to od začátku nemá v hlavě nastavený, nikdo ho nezmění. Můžou ti vybavit byt, najít práci a všechno, když ale nemáš žádněj plán a je ti to ukradený, neskončíš dobře.“* SP rovněž podotýká, že část jedinců, kteří ze zařízení odchází, je svým postojem předurčena k téměř nevyhnutelnému neúspěchu. SP: *„Vždycky se jim snažíme pomoc, ale když to odmítá, nic s tím neuděláme. To se pro ně můžeme třeba rozkrájet, oni nás ale stejně neposlouchají a třesou se na to, až budou venku a nikdo je nebude komandovat. Takový opojení svobodou se jim většinou vymstí.“*

Příprava na odchod je v síti školských zařízení pro výkon ÚV konceptuálně neuchopena. Jak tvrdí SP, jediné informace, které se jí o fungování ostatních institucí donesly, byly poskytnuty pracovníci OSPOD. Na jejich základě si pak SP udělala obraz stavu problematiky: *„Není běžné, že by se všude budoucností dětí tolik zaobírali. Sociální pracovníce to mají v popisu práce všechny, snaží se, nikdo dítě v 18 nevyhodí na ulici. Kolik času ale u konkrétního dítěte ten tým stráví, jak moc intenzivně a dopředu s pracují, záleží na jenom na úsudku těch pracovníků.“*

Proces přípravy na odchod z ÚV je tedy velmi individuální záležitostí a u jednotlivých informantů probíhal odlišně. Většina z nich za přípravu považuje zejména rozdělení směn na úklid a vaření, nutnost starat se o domácnost v samostatném ubytování a hospodařit s přidělenými prostředky. Zároveň pozitivně hodnotí pomoc se zařizováním bydlení a práce ze strany pracovníků zařízení. Výhodu spatřují v možnosti sociálního bydlení či nabídky ubytování v rámci práce. Dle jejich názoru dělají pracovníci

maximum pro to, aby jim zajistili dobrý život, nicméně ne každý jedinec z jejich okolí to dokáže náležitě ocenit.

6.2 Očekávání raně zletilých s ukončenou ÚV od života mimo zařízení

DC2: Zjistit, jaká očekávání od samostatného života měli při opouštění zařízení a zda byla doposud naplněna.

Jak podotýká I2, ne všichni jedinci vyrůstající v ÚV mají od samostatného života realistická očekávání. I2: *„Lidi, co odtud vypadnou, si myslí, že budou mít všechno zadarmo. Chtěj si užívat svobody, tak jako první vyrazi s kámošema do hospody, opijou se, protože že jo můžou, rozhází všechny prachy a pak koukaj, že nemaj ani na jídlo.“* Na téma náhlé svobody naráží i SP: *„Nejdřív říkají, jak chtějí školu dodělat, jakmile ale nad nima nikdo nestojí, nechají toho. Myslí si, kdoví jak se nebudou mít, mladi a svobodní, ale tak to nefunguje.“* I1, I2 a I4 neúspěch přisuzují opět nastavení mysli daného jedince. I4: *„Když nemaj žádněj plán, třeba že si najdou práci, holku, postaví barák, budou mít rodinu a tak, nemají žádněj cíl, za jakym by šli. Takže se tak potloukaj a nejsou k ničemu.“*

I5 přiznává, že se její představa o samostatném životě odvíjela od snahy dokázat vlastním rodičům, že zvládne žít lépe než oni. To s I1 reflektují jako častý problém mladých lidí odcházejících ze zařízení. I1: *„Všechno dělaj proto, aby ukázali rodičům, že na to maj. Chtějí to dokázat ale i okolí - ‚Podívejte se, jakej jsem king, všechno zvládam‘.“* I2 poukazuje na snahu odstříhnout se od minulosti: *„Zavřou za sebou všechny dveře, od děcáku se distancujou. Problém je, že neznají nic jinýho a zároveň nemají snahu o to, aby vzali život doopravdy do vlastních rukou.“*

Plány I1 ovlivnila mj. pandemie covidu-19, kterou strávil mimo dětský domov u svého otce. *„V tu dobu jsem si začal vizualizovat, co udělám, až mi to skončí, co bude dál a podle toho jsem pak postupoval.“* Díky tomu měl přesnou vizi, kterou hodnotí jako naplněnou: *„Přesně jsem věděl, do čeho jdu. Zároveň jsem měl fakt velkou výhodu, že jsem zdědil peníze, tak s těma jsem taky hodně počítal. Nevim, jestli bych bez nich mohl realizovat všechny ty plány, samostatný bydlení a tak.“*

Hlavním faktorem, který ovlivnil představu I3 o budoucnosti, byl dlouhodobý vztah: *„Věděli jsme s přítelem, že se spolu chceme sestěhovat. Nastalo to sice trochu dřív, ale*

jsem ráda, že jsem to udělala, i když mě spousta lidí od toho odrazovalo.“ Zároveň toužila po soukromí: „Chtěla jsem mít hlavně klid, svůj režim. V děcáku to bylo náročný, hlavně protože tu furt někdo je. Štvali mě i moji sourozenci, co se mnou byli na pokoji a jenom ječeli a dělali bordel. Proto jsem si vždycky říkala, jak bude skvělý mít vlastní domácnost, kde bude ticho a uklizeno. Kde si budu moct dělat co chci.“

3 z 5 dotazovaných se shodli, že se chtějí akademicky a profesně rozvíjet. To jim má dle jejich názoru pomoci s lepším uplatněním ve společnosti. I1: *„Plán je do budoucna určitě zkusit vejšku, i když asi ne hned, nejdřív si musím něco vydělat, abych měl na slušnej život.“* SP naopak ve více případech narážela na nezáměr o studium, který byl mj. podmíněn právě nabitou svobodou a ztrátou dozoru.

I2: *„Já určitě plánuju v děcáku zůstat co nejdýl, proto jsem šel na další výuční obor.“* Tento jev vnímá SP jako rizikový, považuje ho za časté zneužívání systému.

Žádný z dotazovaných neuvedl, že by jeho očekávání od samostatného života nebyla naplněna. I5: *„Já mam asi štěstí, ale mně se to prakticky všechno podařilo. Chtěla jsem si najít práci, která mě baví, což se povedlo sice až na několikátý pokus, ale i tak. Mam dobrý bydlení, fajn lidi. Jediný, co mě občas štve, je, že jsem nedodělala školu, ale v ten moment na to prostě nebyla kapacita. I tak se svět nezhroutil.“*

Očekávání dotazovaných od samostatného života bych tedy označila jako realistická. Oni sami je zároveň hodnotí jako vcelku naplněná. Všichni si chtěli začít co nejdříve vydělávat peníze, aby si mohli dovolit adekvátní bydlení, což se u 4 z 5 informantů podařilo. Mají zájem o další studium, ačkoli nikdo neuvedl žádné konkrétnosti. Kromě osamostatnění se jako důvod odchodu uváděli i touhu po klidu od ostatních dětí. Nikoho z dotazovaných nezaskočil běžný provoz domácnosti, jelikož na něj byli zvyklí už ze zařízení ÚV. Z rozhovorů také vyplynulo, že očekávání, které si utváří ostatní jedinci v podobné situaci, jsou dotazovanými vesměs označována za neadekvátní vůči reálným možnostem.

6.3 Přístup raně zletilých s ukončenou ÚV k následné pomoci

DC3: Zjistit, zda měli/mají přístup k některé z forem následné pomoci a zda ji využili/využívají.

Všichni dotazovaní potvrdili, že mají povědomí alespoň o jedné z možností návazné podpory. Nejčastěji zmiňovali domy na půli cesty, ihned však dodávali, že tuto variantu považují za nejméně vhodnou a přitažlivou. I2, I3 a I5 si vzpomněli na názvy organizací, které s nimi ještě v zařízení pracovaly a které mohou být nápomocny i po ukončení ÚV. I1 a I4 konkrétní projekty nezmínili, nicméně si byli vědomi, že nějaké existují. Zasazovali je do větších měst, převážně Prahy. To dle SP poukazuje na problém s nerovnoměrným zastoupením návazných služeb v určitých regionech: *„Děcka pak sice ví o následné podpoře, většinou ji ale považují za nedosažitelnou, jak územně, tak kvůli vlastní hrdosti.“* Nejvíce zmiňovaným projektem byl Patron. I2: *„Jsme tu hodně navázaný na Patrony, který si nějaký děti berou třeba na víkend, do kina a tak. Zůstávají s nima v kontaktu i po odchodu.“* Následně dodává, že se o tuto možnost sám nikdy aktivně nezajímal. I2: *„Nejvim o to zájem, nechci být jeden z těch, který furt škemraj o pomoc. Když pak jednou nebudou mít od koho tu pomoc dostat, nedokážou si poradit sami a sesypou se. Já jsem na to asi moc hrdej.“* SP vidí hlavní výhodu Patronů v mužském vzoru, který mladým chlapcům v zařízení může chybět. SP: *„Když pak odchází, Patroni se hodně angažují, komunikují s námi možností. Snaží se pomoci, ví třeba o nějaké práci nebo bydlení. Potom jsou platní taky jako psychická opora.“*

Raně zletilým bez zázemí pomáhají také tzv. hostitelé. SP: *„Hostitel je většinou osoba mimo rodinu, kterou my ale dobře známe. Dáváme mu prostor pro vytvoření oboustranného vztahu s dítětem, které si bere třeba na víkend k sobě domů. Často to jsou bývalí pěstouni na přechodnou dobu, kteří ale to dítě nechtějí ztratit.“* Přímou zkušenost s hostiteli nemá žádný respondent, nicméně 4 z 5 uvedli, že znají někoho, kdo takový kontakt udržuje a profituje z něj.

Žádný z informantů nebyl kontaktován službou návazné pomoci. Když jim byla položena otázka, zda je někdo kontaktoval, tvářili se překvapeně, někteří rozpačitě. Nikdo z nich o spojení s žádnou službou nestál.

Dle SP i samotných informantů je nejčastějším zdrojem pomoci i nadále zařízení ÚV, které opustili. Každý z nich ji alespoň jednou využil, 3 z 6 dotazovaných opakovaně. SP poskytovanou pomoc zužuje na poradenství ve věcech financí, hlavně pojištění a peněžní pomoc ze strany státu, vzdělání. SP: *„Když odejdou, pořád se sem vrací.“*

Nějaká kontrola z naší strany probíhá, ptáme se, jak se jim daří, jak jsou na tom s penězi, co dělají ve volném čase. Určitě vidí, že se nemusí bát za námi s čímkoli přijít.“ I3 a I4 za pracovníky zařízení chodí nejčastěji kvůli běžným provozním věcem, spolu s I1 také kvůli obyčejnému přátelskému rozhovoru. Příznávají, že si vytvořili silnou vazbu na konkrétní zaměstnance. I1: *„Většinou sem chodím za panem ředitelem, pokecat, zjistit, jak se jim daří, co je tu novýho. Někdy se sejdeme venku, hlavně v létě.“* I4: *„Určitě vim, že se tu na ně můžu s čímkoli obrátit. Že když si nevím rady, zajdu za tetou nebo jí napíšu a ona mi poradí. Toho často využívám, je to můj druhý domov [se smíchem].“* Na otázku, zda zařízení stále chápou jako svoje zázemí, 4 z 5 odpověděli kladně. I4: *„I když tam jsou nějaký rozepře a já jsem rád, že žiju sám, pořád je to něco jako moje rodina. Vzhledem k tomu, že jsem tam strávil tolik let, jsou mi ty lidi tam bližší než moje máma, se kterou si teď už ani nevolám.“*

O blízkých vztazích hovoří I3, která je demonstruje na příkladu letních táborů, které zařízení pořádá. I3: *„I když už tam nebydlím, chci jet na 2 tábory s nima. Je to super, letos pojedou už jako vedoucí. Je to tam takový uvolněný, najednou jsi v podobný pozici, jako tety a strejdové.“*

Zároveň je však u většiny dotazovaných patrné, že se časté pomoci vyhýbají. Jako jeden z důvodů vyplynula z výzkumu hrdost. Tu kromě I2 zdůrazňuje i I1: *„Nerad si přímo říkám o pomoc. Asi je to tím, že jsem to nikdy nepotřeboval, všechno jsem vyřešil sám. Hrdost by mi nedovolila přiznat porážku. Není to teda tak, že bych si nikdy nedošel pro radu, ale nejdřív se snažím udělat maximum pro to, abych si to pořešil vlastníma silama.“* Podobný názor zastává i I4: *„Člověku se moc nechce přijít po týdnu za vychovatelem s tím, že všechno utratil a nemá prachy. Takže se snažíš z toho dostat sám.“* Jak vzápětí ale dodává, je si vědom toho, že by mu v případě potřeby byla pomoc ze strany DD vždy poskytnuta.

Platné jsou i další sociální kontakty. Pomoc od přátel byla nabízena I2 a I5. Využili ji ale jen minimálně. I2: *„Kámoši nemají absolutně problém mi s čímkoli pomoc, když si o to řeknu. Já se ale ještě nedostal do situace, kterou bych s nima musel vážně řešit.“*

Negativně nabízenou pomoc hodnotili I1 a I3, převážně ve vztahu k nákladnější finanční pomoci od rodiny. I1: *„Co jsem fakt nemohl překousnout bylo, když nám*

máma od přítelkyně koupila pračku, i když jsme ji jasně řekli, že to nechcem, že si na ni našetříme. Připadal jsem si pak úplně neschopně a poníženě, ještě když vim, že ona sama nic moc nemá.“ I3 zmínila, že by si od rodiny nechala pomoci pouze drobnými domácími produkty (vejčičky, masem), nikoli peněžně: *„Nechci být nikomu vděčná a rozhodně ne našim. Nechci žádný dluhy, který bych musela splácet.“*

Ve všech rozhovorech se téma rodiny jeví jako problematické. Kromě I1 a I3 se nikdo z dotazovaných se svou původní rodinou nestýká a ani ji jako potenciální pomoc neoznačují. SP ale pomoc rodiny uvádí jako velmi častou, i když ne vždy úspěšnou: *„Když se rodina o dítě zajímá, nepřetrhají se ty vazby, je velká šance, že se tam pak vrátí. Někdy to vyjde, někdy to bohužel napáchá víc škody než užitku, jelikož se to patologické prostředí, ze kterého bylo dítě odebráno, většinou nezměnilo.“* I1 má roli opačnou, jelikož si po tom, co se postavil na vlastní nohy, nastěhoval do bytu svého otce. To, že dítě pomáhá spíše rodičům než oni jemu, je dle SP častým jevem.

Nikdo z nich nikdy nevyužil pomoc psychologa nebo terapeuta. Dle SP je neochota spolupracovat s odborníkem na psychické zdraví pro takové jedince typická.

Všichni informanti si jsou vědomi alespoň některých možností následné pomoci. Znají někoho dalšího, kdo takovýchto služeb využívá/využil, přičemž sami do této skupiny nepatří. Zároveň si nepřejí, aby je poskytovatelé takových služeb vyhledávali. Profilují se jako samostatní, kteří si o pomoc říkají minimálně. Pokud tak učiní, nejčastěji se jedná o kontakt se zařízením, ze kterého odešli. Udržují stále silné vazby, dle jejich slov se jedná o jejich zázemí. Někteří kolektiv daného ústavního zařízení chápou jako rodinu.

6.4 Problematické oblasti samostatného života raně zletilých s ukončenou ÚV

DC4: Zjistit, jaká oblast samostatného fungování mimo zařízení jim činila/činí největší obtíže a kdo jim pomohl/pomáhá v jejich překonávání.

SP shodně s I1, I2 a I5 vidí jako jeden z nejvíce ohrožujících problémů půjčku. I5: *„Vysní si nějakou představu, chtějí machrovat, mít byt a auto, tak si vezmou půjčku třeba 100 tisíc. Jenže z čeho to mají pak splácet?“* SP poukazuje na zarážející fakt, že banky jedincům, kteří pracují často pouze brigádně, vůbec nějakou půjčku poskytnou.

Aby dluhy splatili, musí si půjčit od nevěrohodných poskytovatelů – lichvářů. S tím se také pojí stav zadlužení státu kvůli neplacení zdravotního a sociálního pojištění.

Pro I2 je nejpalcivější oblastí práce. Dle jeho názoru jsou všechna zaměstnání silně platově podhodnocena, což vede k nemožnosti zaplatit si vlastní bydlení. 2 z 5 informantů přiznávají, že nechtějí pracovat v oboru, který vystudovali. SP dodává, že většina lidí, kteří nejsou dostatečně motivováni, si práci není schopna udržet. To se pak promítá do neplacení nájmu a vystěhování.

Nedostupnost bytů vede k prodlužování pobytu ve školských zařízení pro výkon ÚV. Nespokojenost s výší nájemného uvádí 3 z 5 dotazovaných, přičemž 2 z nich žijí v sociálním bydlení. I5: *„Je to děsný, vždycky jsem chtěla barák, ale když vidím, kolik stojí jen skromnej byt, je to děsný.“* Kromě I1 nemá nikdo z nich žádnou větší finanční rezervu. Pomoc mohou ve velmi specifických případech hledat v bývalém DD. SP: *„Někdy potřebují půjčit peníze a když vidíme, že je to opravdu nutné, dítě pracuje a neutratí to za nesmysly, půjčíme jim.“*

Jak přiznává I1, výrazným vliv na život mimo zařízení má i sociální okruh: *„Než jsem přišel do děcáku, stýkal jsem se s hroznejma lidma. Vim, že kdybych se zas dostal na ulici, nevyhnu se jim a stáhnou mě dolů.“* Tito jedinci se často potýkají s problémy se zákonem. I5: *„Znala jsem jednoho kluka odsud, kterýho po pár měsících venku sebrali za krádeže aut. Jel v tom s tátou, u kterýho bydlel.“* V rozporu s tím uvádí I3 zkušenosti z letních táborů, které dětské domovy pořádají. I3: *„Potkáš se tam se spousty lidma, který jsou podobný situaci, jako ty, ale zároveň máme každéj jiný osudy a je fajn občas slyšet, že na tom nejsi nejhůř [smích]. Ne, že bychom se o tom nějak moc bavili, ale když jsi tam dýl, člověk něco zaslechne nebo mu ledacos dojde. Člověka to tak jako uklidní, podržíme se navzájem.“*

Problematická je opět rodina. Když se dozví o tom, že jedinec opustil zařízení ÚV a začal si vydělávat, kontaktují ho a požadují finanční pomoc. I4: *„Normálně tě pak začnou vydírat. Říkaj, ať se podíváš, jak oni chudáci žijou a ty se máš jak král. Přitom pro tebe v životě nehmuli ani prstem.“* Negativní pohled na posilování vztahů s rodinou má I2: *„Nemá v nich žádnou psychickou podporu, jenom ho vysávají a tahaj z něj*

peníze. Nutí ho, aby živil je i sourozence.“ Všichni dotazovaní mají ve svém okruhu někoho, kdo byl vlastními rodiči manipulován.

Již zmíněným rizikem je pocit přílišné volnosti a touha po dokázání úspěchu ostatním lidem. Jak vysvětluje I2, je jedince náchylné k takovému chování těžké v průběhu ústavní výchovy změnit. I2: *„Vůbec to není o tom, že by se ty sociální pracovníce a vychovatelé nesnažili a nedělali maximum. Je to vždycky o tom konkrétním člověku, jestli to chce nebo nechce.*“ Podobné chování pramení dle SP ze stereotypů, které jsou v naší společnosti s ÚV stále spojené. V rozhovoru je nějakým způsobem zmínili 3 z 5 dotazovaných. I5: *„Není to tak, že by si na nás ukazovali, to tak bylo možná dřív, dneska už ne. Já jsem se spíš setkala s takovým tím tichým souzením, kdy prostě víš, že na to danej člověk myslí, v hlavě se mu honí všechny ty tragický scénáře z pašáků a automaticky tě škatulkuje buďto mezi životem ošlehaný grázly, nebo chudinky z ústavů, kterejch se rodiče zřekli.*“

Důsledkem nezvládnutí zodpovědnosti může být také inklinace k užívání návykových látek. I5: *„Znam spoustu kluků, co to nedali a všechny peníze rozházeli za alkohol a drogy. Teď je část z nich na ulici a jede ve fetu už ve velkym.*“

Nikdo z dotazovaných žádné závažné problémy s osamostatněním se nepřiznal. V drtivé většina svoje názory demonstrovali na životních příbězích někoho jiného. Pokud by ale některé z výše uvedených problémů nastaly, pomoc by všichni hledali opět u pracovníků zařízení ÚV, ze kterého odešli, ať už by se jednalo o materiální nebo psychickou podporu.

Z výzkumu vyplynulo, že nejrizikovějšími oblastmi jsou pro informanty půjčky a dluhy, rodina, špatné sociální zázemí, závislosti, stereotypy, peníze a rodina. Ačkoli se s částí těchto problémů sami nikdy nesetkali, mají živou zprostředkovanou zkušenost. Stejně tak vědí, jak takovýmto situacím předcházet a na koho se v případě nutnosti obrátit.

7 Shrnutí výsledků

Empirická část práce se zaměřovala na naplnění dílčích cílů. Toho bylo dosaženo na základě zpracování dat získaných od jednotlivých informantů. V průběhu šetření zároveň vyšlo najevo, jak moc jsou konkrétní dotazy provázané. Kvůli specifickým potřebám dotazovaných proto byla sada otázek poupravena na míru každému rozhovoru. Tím však nedošlo ke skreslení žádných informací, naopak se otevřely další možnosti pro hloubkové pochopení problematiky. Dílčí cíle vedou k cíli hlavnímu.

Odpověď na hlavní cíl výzkumu: Zjistit, jakým problémům v rámci začleňování se do společnosti musejí čelit raně zletilí jedinci bez zázemí po odchodu ze zařízení ústavní výchovy.

Na základě rozhovorů se sociální pracovníci, a především s raně zletilými jedinci, kteří v nedávné době opustili školské zařízení pro výkon ústavní výchovy, bylo zjištěno několik specifických rizik začleňování se do společnosti a běžného života. Tato rizika jsou z velké části spojena s pocitem nově nabitě neomezené svobody. Jak se všichni informanti shodují, způsob, jakým bude s takovou odpovědností zacházeno, vyplývá zejména z osobnosti konkrétního jedince. Uznávají sice potřebu systematické přípravy na osamostatnění se, nicméně podle jejich zkušenosti ani sebelepší působení odborníků nikoho, kdo nemá vhodně zakotvené potřebné hodnoty, nezmění. To je možné pouze u mladších dětí, které mají ještě tvárnou osobnost.

Mezi hlavní problematické oblasti, se kterými se při začleňování se do běžného života osobně setkali, zařadili informanti bydlení, vliv rodiny a širšího sociálního okolí, zaměstnání a téma financí jako takové. Z omezené možnosti najít si dobře placenou práci vyplývá nedostatek finančních prostředků, vážící se na neschopnost zajistit si vlastní bydlení. Pokud se někomu i přes to podaří začarovaný kruh prolomit, čekají na něj nástrahy destruktivního vlivu „party“ a manipulace ziskuchtivé rodiny. Stále přítomné jsou též předsudky a stereotypy, které dětem z ústavní výchovy začlenění do společnosti znesnadňují.

Na základě zprostředkované zkušenosti dále uvedli riziko dluhové pasti a závislosti.

Závěr, diskuse, doporučení

Bakalářská práce se zabývala problémy raně zletilých jedinců bez zázemí se začleňováním se do společnosti. V teoretické části byl popsán systém náhradní výchovy u nás, odchod raně zletilých z ústavní péče, možnosti jejich následné podpory a problémy, se kterými se musejí v prvních letech samostatného života potýkat. Hlavním cílem bylo zjistit, jakým problémům v rámci začleňování se do společnosti musejí čelit raně zletilí jedinci bez zázemí po odchodu ze zařízení ústavní výchovy. Toho se na základě kvalitativního výzkumného šetření formou polostrukturovaných rozhovorů podařilo dosáhnout. Získaná data vesměs potvrdily informace teoretické části, vyplývající z tematicky navazující odborné literatury. Jako nejvíce problematické okruhy života po opuštění ÚV se ukázalo bydlení, finance a mezilidské vztahy.

Výzkum zároveň přinesl několik zajímavých zjištění, na základě kterých by bylo vhodné některá tvrzení v teoretické části přehodnotit. Jedná se například o téma přípravy na odchod, které dle informantů není tak rozhodující a nezbytné, jak ho odborníci předkládají. Zároveň nevidí hlavní důvod neúspěchu v systému. Dle mého názoru je ale potřeba s těmito názory zacházet opatrně. Zkoumaný vzorek není natolik reprezentativní, aby bylo šetření svými závěry schopno paradigmatického převratu. Ačkoli fakt, že se informanti nepotýkali s žádnými závažnými problémy, je sám o sobě pozitivní, ve vztahu k výzkumu tolik přínosný nebyl. Nesporná část dat proto plyne z příběhů, které mi mladí dospělí a sociální pracovníci o někom druhém vyprávěli. Nemám důvod si myslet, že byly jakkoli nepravdivé, i přes to bych dalším výzkumníkům doporučila širší záběr, který bude obsahovat rozmanitější skupinu dotazovaných. Citlivost informací s sebou nesla zároveň riziko neúplných odpovědí. Někteří ve svých tvrzeních nerozporovali pouze další informanty, ale často i sami sebe. Zároveň nebyli dle mého názoru všichni dotazovaní schopni potřebné sebereflexe. Na základě vnímání též neformální stránky rozhovorů, nonverbální komunikace a celkového vyznění situace, se domnívám, že jim právě ona hrdost a strach z přiznání vlastního selhání bránila v úplném otevření se. V rámci odpovědí se orientovali pouze na materiální stránku tématu, neustále demonstrovali vlastní schopnosti a nepotřebnost pomoci nikoho cizího. To může odkazovat na poznatky třetí kapitoly teoretické části práce, která se zabývá mj. následky psychické deprivace. Zpracovat výsledky bylo

proto obtížně uchopitelné, neboť z jejich výpovědí vycházela informace jedna, ze situace však druhá. Proto jsem zahrnula i pohled SP, který jednotlivé okruhy obohatil. Mým závěrečným doporučením pro příští šetření je proto kromě multidisciplinárního výzkumného týmu zahrnout i stručný rozbor osobnosti jedince, ač by byl vysoce subjektivní a jistě náročný na zpracování.

Přínos sociální práci spatřuji převážně ve zdůraznění potřebnosti posilování vazeb a práci s dítětem již od útlého věku. I přes případné nezdary by se sociální pracovnice v zařízení ÚV neměly přestat pokoušet o udržování kontaktu s raně zletilými, kteří z péče odešli. To, že za nimi se svými problémy ihned nechodí, neznamená, že pro ně nepředstavují bezpečné zázemí a že s nimi nepočítají jako s první pomocí v krizových situacích, se kterými si sami neporadí. Zároveň poukazuje na nutnost vytvoření systematické podpory takovýchto jedinců, v rámci které by si oni, ale i sociální a ostatní pracovníci mohli předávat zkušenosti a utvořit si v těchto poutech jisté zázemí.

Seznam použitých zdrojů

Odborná literatura

- ERIKSON, E. H., 2015. *Životní cyklus rozšířený a dokončený: devět věků člověka*. 2., přeprac. vydání. Praha: Portál.
- FRANKL, V. E., 2016. *Utrpení z nesmyslnosti života: psychoterapie pro dnešní dobu*. Praha: Portál.
- HENDL, J. 2016. *Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.
- KOVAŘÍK, J. a kol. *Náhradní rodinná péče v praxi*. 1. vydání. Praha: Portál.
- LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. 2006. *Vývojová psychologie*. 2., aktualiz. vydání. Praha: Grada.
- MATĚJČEK, Z., LANGMEIER, J. 2011. *Psychická deprivace v dětství*. 4., doplněné vydání. Praha: Karolinum.
- MATOUŠEK, O. 2016. *Slovník sociální práce*. 3. vydání. Praha: Portál.
- MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- RIEGER, Z. 2009. *Návrat k rodině a domů*. Praha: Portál.
- VÁGNEROVÁ, M. 2012. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum
- VOCILKA, M. 1999. *Dětské domovy v České republice 1. (Teoretická východiska)*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy.

Internetové zdroje

- ARNETT., J. J., 2000. Emerging Adulthood: A Theory of Development From the Late Teens Through the Twenties. *American Psychologist*. 55(5). [online]. [20.6.2023]. Dostupné z: http://jeffreyarnett.com/ARNETT_Emerging_Adulthood_theory.pdf
- BĚHOUNKOVÁ, L. 2012. *Fenomén odchodu do samostatného života dítěte vyrůstajícího v náhradní výchovné péči* [online]. Praha: NUV. [10.5.2023]. Dostupné z: <http://archiv-nuv.npi.cz/t/publikace-ustavka/fenomen-odchodu-do-samostatneho-zivota-ditete-vyrustajiciho.html>
- BITTNER, P., HAVIGEROVÁ, J., JANIŠOVÁ, I. et al. 2007. *Děti z ústavů! Právní a psychologické dopady ústavní výchovy z pohledu ochrany rodiny a nejlepšího zájmu dítěte* [online]. Brno: Liga lidských práv. [12.6.2023]. Dostupné z: https://llp.cz/wp-content/uploads/Deti_z_ustavu.pdf
- DEJME DĚTEM ŠANCI o.p.s. 2021 [online]. [12.6.2023]. Dostupné z: <https://www.dejmedetemsanci.cz/>

FOLDA, J. (Ed.), MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ H. et. al. 2009. *Systém náhradní péče o děti a mladistvé & následné péče o mladé lidi odcházející z náhradní péče v České republice: Situační analýza* [online]. Praha: Sdružení SOS dětských vesniček. [10.5.2023]. Dostupné z: <https://www.sos-vesnicky.cz/app/uploads/2017/12/situacni-analyza-systemu-nasledne-pece-v-cr.pdf>

GOTTWALDOVÁ, M. a kol. 2006. *Dlouhodobá příprava dětí s nařízenou ústavní výchovou na vstup do samostatného život: Metodická příručka* [online]. Chrudim: Centrum J. J. Pestalozziho, o.p.s. [12.6.2023]. Dostupné z: <https://docplayer.cz/567106-Dlouhodobapriprava-deti-s-narizenou-ustavni-vychovou-na-vstup-do-samostatneho-zivota.html>

JÁNSKÝ, P. 2007. *Problémové dítě a náhradní výchovná péče ve školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy* [online]. Disertační práce. Hradec Králové: Karlova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra pedagogiky a školní psychologie. [2.5.2023]. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/19436>

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *I. akční plán k naplnění Národní strategie ochrany práv dětí 2021-2029* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. [20.6.2023] Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/I.+ak%C4%8Dn%C3%AD+pl%C3%A1n+k+napln%C4%9Bn%C3%AD+N%C3%A1rodn%C3%AD+strategie+ochrany+pr%C3%A1v+d%C4%9Bt%C3%AD+2021-2029.pdf/de3e928c-595b-5640-d229-455dd118d785>

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Národní strategie ochrany práv dětí 2021-2029* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. [20.6.2023] Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/NARODNI+STRATEGIE+OCHRANY+PR+AV+DETI+2021_2029_FINAL.pdf/4d20b44e-a8c5-6882-d46f-a8d0fb7695d5

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Základní informace o sociálním bydlení. Sociální bydlení* [online]. Ministerstvo práce a sociálních věcí [20.6.2023] Dostupné z <http://www.socialnibydeni.mpsv.cz/cs/co-je-socialni-bydeni/zakladni-informace-o-sb>

Nadace Terezy Maxové dětem. 2023 [online]. NTMd [12.6.2023]. Dostupné z: <https://nadaceterezymaxove.cz/>

Nadání a dovednosti o.p.s. 2023 [online]. [12.6.2023]. Dostupné z: <https://www.nadaniadovednosti.cz/>

ODBOR ŠKOLSKÉ STATISTIKY A ANALÝZ MŠMT. 2023. *Statistická ročenka školství: výkonové ukazatele školního roku 2022/2023* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. [10.6.2023] Dostupné z: <https://statis.msmt.cz/rocenka/rocenka.asp>

Patron/ka. 2023 [online]. [12.6.2023] Dostupné z: <https://ipatron.cz/>

PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H., ČELEDOVÁ, L. 2011. *Vývoj dětí v náhradních formách péče* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. [20.6.2023] Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/954480/nahradni_pece.pdf/0152838a-6c55-7fc1-7ec3-f90d916e56a4

VYSKOČIL, F. 2014. *Právní úprava náhradní rodinné péče v ČR* [online]. Praha: Středisko náhradní rodinné péče. [10.5.2023] Dostupné z: <https://docplayer.cz/5057935-Mgr-filip-vyskocil-pravni-uprava-nahradni-rodinne-pece-v-ceske-republice.html>

Legislativa

Vyhláška č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů

Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi

Zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí

Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník

Seznam tabulek

Tabulka 1: Vybraná data ze Statistické ročenky školství 2022-2023.....	8
Tabulka 2: Identifikační otázky.....	32
Tabulka 3: Transformační tabulka.....	33
Tabulka. 4: Informanti dle identifikačních otázek.....	35

Seznam příloh

Příloha 1: Přepis rozhovoru s I4.....	I
---------------------------------------	---

Příloha 1: Přepis rozhovoru s I4

**Úvodní představení, svolení k pořízení audionahrávky rozhovoru, identifikační otázky.
Přijatá nabídka k tykání.**

Vnímáš nějakou snahu ze strany dětského domova, co se týče přípravy dětí na samostatný život?

Jojo, učeť nás to.

Jak to probíhá?

Tak já jsem právě dostal nabídku, že můžu být sám v garsonce. Už jsem tam teda dýl, mam vlastní kuchyň, koupelnu a ložnici. Už vlastně hospodařim sám s penězma, který já dostanu...A vařim si, dělám si snídaně, svačiny a všechno. Mam tu třeba na 14 dní peněz, určitou normu a s tím musim vyžít. Takže pokud je utratim za jeden den, tak pak mam smůlu.

Je to tedy úplně samostatný byt, nebo je součástí budov DD?

Nene, je to něco jako bytovka, akorát nad náma jsou chráněný bydlení a já mam takovou malou garsonku, kde je jen kuchyň s pokojem. Je to jako maličký, ale já jsem za to rád.

Od kolika let ti bylo umožněno bydlet sám?

Myslim, že od šestnácti.

Má svůj byt ještě někdo takhle při dětském domově? Jestli je to běžná praxe, nebo ty jsi výjimka?

Ještě jedna holčina, a dřív taky někdo.

Myslíš si, že ti tohle osamostatnění v brzkém věku pomohlo s přípravou na budoucí život mimo zařízení?

Určitě.

Když ti byla možnost odděleného bydlení nabídnuta, měl jsi nějakou představu o to, jaký bude život mimo zařízení?

Asi jo, těšil jsem se hlavně na ten klid.

A zjevně se ti to vyplnilo.

Ano [se smíchem]. Já jsem za to jako rád, že už nemusim být s více lidma na pokoji. Jeden čas jsem byl i jako s malejma, a to pak člověk nemá žádný soukromí, nic svého. Ten vlastní byt je hrozná výhoda, je to znát.

Máš nějakou představu o tom, co budeš dělat až dostuduješ a opustíš DD úplně?

(..) No tak jako až se to bude blížit, tak to bych si chtěl najít nějaký byt, kterej není až tak moc drahej. Určitě nechci někam na ubytovnu, ale budu se snažit koukat po bytu. (.) No a práce... uvidim co bude, chtěl bych možná zůstat v oboru, jestli mi to furt půjde a bude mě to bavit.

Za tu dobu, co bydlíš sám, setkal ses s něčím, co tě překvapilo? Zaskočilo? S čím sis třeba hned nevěděl rady?

Ani ne jako, já jsem do té garsonky chtěl, právě že jsem chtěl být sám, jako samostatnej. A tím že jsem byl zvyklej v děčáku dělat fakt všechno, vařili jsme, uklízeli a tak, tak mě ani nic nepřekvapilo, co se týče takhle fungování. Jediný, s čím jsem měl ze začátku asi problém, bylo udržet si peníze, jako aby mi zbylo. Párkrát se mi stalo, že jsem to prostě utratil hned na začátku a na konci měsíce mi nezbylo nic.

Takže u tebe byly problémovou oblastí převážně peníze? Nebo ještě něco?

Ano. Nic jinýho zatím ne, snad to nepřijde [smích].

Jak jsi to řešil? Sám?

Jo, člověku se moc nechce přijít po týdnů za vychovatelem s tím, že všechno utratil a nemá prachy. Takže se snažíš z toho dostat sám. Mě stačilo se pak jako uskrovnit, ale vždycky se to dalo zvládnout. Jde o to naučit se prostě hospodařit s penězma, sehnat si třeba brigády a tak. Ale ze začátku to pro mě bylo těžký no. Vim, že kdybych to nezvládal vůbec, v děčáku mi pomůžou, to oni by mě jako třeba bez jídla nenechali.

Vzdělávají vás v DD ve finanční gramotnosti? Chodili za vámi třeba nějakí externisté, lidé z různých projektů mimo DD, kteří s vámi o těchhle věcech mluví?

Tak určitě, snaží se nás vést k tomu, abychom věděli, co kolik stojí, co si můžeš dovolit koupit, na co si třeba musíš odkládat stranou. Myslim, že k nám někdo chodil, jako z venku, nás učil. Vysvětlovali, jak co funguje, jako co se týká peněz. Říkali nám třeba abychom si nepůjčovali, když to nemůžeme splácet a tak. Ale nebylo to nějak jako pravidelně. Je to hlavně o tom konkrétním člověku, když nechce sám, tak to asi jako nedá.

Jsou takhle připravovány už i mladší děti? Nebo se to týká jen těch, kteří budou v dohledné době plnoletí, nebo už jsou a chystají se do samostatného života?

Myslim že se to učí všichni tak jako průběžně, není to vyloženě tak, že ti je za půl roku osmnáct, tak si s tebou sednou a nasypou do tebe všechny tyhle věci. Zapojujeme se všichni.

Zmiňoval jsi nějaké lidi, co vás chodili v oblasti finanční gramotnosti vzdělávat. Dokážeš si vzpomenout, jestli se do těchhle věcí zapojovaly nějaké konkrétní organizace? I co se týče jiných témat.

Tyjo, to vůbec nevím, nevzpomenu si.

Nevadí. Víš ale o nějakých organizacích, nebo projektech, které pomáhají mladým lidem z dětských domovů, kteří se chystají odejít, nebo i těm, kteří už odešli?

Vim, o některých, kdo jako pomáhá lidem z dětskýho domova, který si netroufaj postavit se hned na vlastní nohy. Tak vim, že takový existuju. To je ten (...), teď nevím jak se jmenuje, nevzpomenu si. Jako jsou třeba v Praze. Nějak (...) nevím fakt. Ty by právě měli takhle lidem, co vycházej shánět věci do bytu, nevím třeba ledničku a tak, a třeba i práci. Ale vim, že takový jsou, že kdyby bylo nejhůř tak...

Ozval se ti někdo z těchto organizací? Byla ti taková pomoc nabídnuta?

Spíš ne. Ale já to mam trochu jinak, řekl bych, že jsem byl vždycky hodně samostatnej, takže nebyl důvod, aby mi někdo pomáhal.

Takže jsi ani sám žádnou pomoc odborníků nevyhledával.

Já se o to ale nikdy moc jako do hloubky nezajímal, nic z toho jsem zatím nepotřeboval. Když jsem si vybavoval byt, tak jako spousta věcí už tu byla, a co ne, tak mi pomohli sehnat v DD, nebo jsem si takový ty maličkosti koupil sám, jsou moje.

To bychom měli tedy nějakou externí pomoc. Co ale samotné zařízení? Máš pocit, že ti vytvořili nějaké stabilní zázemí? Že o nich můžeš říct, že je to tvůj ‚safe place‘?

Já asi myslím že to jako jo. Vždycky na nás byli hodný, i když jsme to někdy brali jakože jsou přísný. Ale to asi patří k tomu věku. Vim, že kdyby cokoli, můžu se na ně obrátit, jak na vychovatele, tak i na paní sociální nebo na vedoucí. Že se mi vždycky snažili pomoci a vyjít mi vstříc. Já se ale budu snažit, aby mi samotnému všechno klapalo.

Nechtěla bych se dotknout citlivého tématu, ale podle toho, cos mi řekl, se myslím zeptat můžu. Řekl bys, že ti ti pracovníci, ale i děti a celé to prostředí, aspoň nějakým základním způsobem dokáží suplovat rodinu?

Určitě. Vzhledem k tomu, že moje rodina nefungovala, a mam vlastně u sebe jenom bráchu, tak za svojí jako rodinu považujeme lidi tam. I když ne vždycky všechny [pronáší se smíchem]. Každopádně jsou tam i děti, který jsou sami, bez sourozenců, tak jejich celá rodina je prostě děcák.

Jestli by ti to nevadilo, ještě jednou bych se ráda vrátila k tomu, jak u vás probíhá příprava na samostatný život. Už jsi něco zmínil, hlavně teda co se týče toho samostatného bytu. Co ale děti žijící přímo v DD? Mají tam třeba nějaké služby na úklid? Jak to funguje?

Jo určitě, je to udělaný na služby – někdo dostane třeba prádlo, tak ho odnese, vypere a pak si ho rozdělujeme. Měli jsme ty úseky jako rozdělený. Každěj něco dělal. Někdy tě to nebaví, ne každěj to chce dělat. Ale dá se to.

Myslíš, že se to dá považovat za účinnou průpravu?

Myslím si že jo. Tim že já jsem v domově od mejh 8 let, tak bych ani neměl kde se tyhlety běžný věci naučit. Jak jsme tam všechno takhle dělali dá se říct sami, tak pak díky tomu umim prakticky všechno, co se týká obstarávání domácnosti. Brali nás třeba i někdy nakoupit, což spousta těch děcek tam neví, co kolik stojí, co v obchodech maj a tak.

Skvěle, děkuji. Ted' se zeptám, jestli máš ve svém okolí někoho, kdo se podobně jako ty aspoň z části osamostatnil, nebo někoho, kdo už je venku déle?

Noo jako jezdíme s pobytem... Někaký takový kluci jsou, je tam jeden kluk už jako dospělej, ale nikdy jsme se o tom nebavili, že bychom si jako sedli a říkali si jak to kdo má. Jaký je to u tebe, jaký je to u mě.

Kam jsem tím chtěla směřovat je, jestli dokážeš posoudit, ať už třeba z doslechu, nebo že si se s někým takovým sám setkal, co je pro mladé lidi vycházející ze zařízení ústavní výchovy nejvíce problematické?

Nikoho takovýho osobě neznam... Jediný co vim, že jednou za náma přijel, to byla nějaká zase jako akce, tak tam přijel kluk, kterej vyrůstal taky v dětskym domově a pak se postavil na vlastní nohy. Že ze začátku to bylo jako bídnejší, hlavně právě s hospodařením s penězma, ale známí mu pak jako pomohli a on se pak vybudoval, teď má práci někde v Praze, posiluje a tak a měl by být snad v pohodě.

Máš pocit, že když někdo v tom životě selže, je to jeho chyba, nebo tomu přispěl systém?

No to já nevim. Asi jako (..) někdo se třeba vůbec nechce snažit. Já si myslím, že když se ten člověk bude fakt jako snažit, aby prostě měl střechu nad hlavou, práci a tak, tak to jako zvládne. Nesmí se bát toho. Ale jsou i lidi, který jako vyjdou a připlou se do nějaký party, ta je svede a jde to s nima z kopce. Takže člověk prostě musí chtít a když chce tak toho dokáže víc. Je to hodně o tom mindsetu.

Oni právě neexistují žádné relevantní statistiky, které by posuzovaly nějakou úspěšnost vstupu do života právě těchto mladých dospělých. Víím, že by se to asi těžko dohledávalo, protože spousta z nich utne veškerý kontakt a vazby na dané zařízení, ze kterého vyšel. Otázkou tedy stále zůstává, jestli to přeci jen není, aspoň z části, selhání toho systému. Co si o tom myslíš?

Já nevim, tady se fakt jako snažej, furt nás dokopávaj abychom vařili, vymýšleli, co nakoupit a takhle, abychom jako fungovali co nejvíc samostatně. Závisí to teda hodně na tom dětskym domově, všude je ten přístup asi jinej. Ale hlavně i na tom člověku, když pak jako odejde, najde si hned bydlení a hlavně práci, má pak větší šanci to zvládnout. Nikdy ale nevíš, co se může stát, ten majitel tě může ze dne na den vyhodit, a co pak jako. Skončíš někde na ubytovně, je to pak blbý.

Z tvých některých tvých odpovědí to nějakým způsobem vyplynulo, ale stejně se tě raději ještě zeptám, Kdybys měl zhodnotit svůj sociální okruh, stýkáš se převážně jen s lidmi v rámci DD, nebo tvé přátele tvoří lidi ‚z venku‘, třeba spolužáci atp.? Napadlo mě to hlavně v návaznosti na to ‚chycení se party‘, jak jsi zmiňoval v negativním slova smyslu, i když nepředpokládám, že by to byl zrovna tvůj případ.

[se smíchem] Já snad k těmhle lidem nepatřím. Vim ale že se to stává, a to pak jde z kopce, jsou v tom drogy, alkohol a tak. Každopádně s těma kontaktama to mam asi tak na půl, pořád se vídam s lidma z děcáku, mam tam kamarády a hlavně bráchu. Hodně se potkáváme i s jinýma dětma na různých táborech a tak, ale ty bych nenazval uplně kámošema. Na škole jsem se seznámil taky s hodně lidma, i na brigádách, a i taky některý lidi znam přes svojí přítelkyni. Nevim ale, že by si někdo z nich prošel dětskym domovem.

Následovala výzva k případnému doplnění informací, poděkování a rozloučení.